

מבוא.

בפרס אביא לפניכם את הסדור מאחד מאדרי התורה אשר האיר פני תכל בתורתו, הוא רבינו שלמה בר יצחק ז"ל, אמרתי לדבר מכל הנוגע להספר היקר הזה ככלל ובפרט⁽¹⁾.

(א) אודות יחס הסדור לרש"י ז"ל.

הסדור אשר אני מוציא כעת בפעם ראשונה לאור עולם, הוא אחד מספרי רש"י ז"ל בעניני פסקי הלכה, אשר כתב להורות את הדינים, גם נמצאים בו הרבה פסקים שכתבו תלמידיו כאשר שמעו אותם מפיו בבית מדרשו. והנה בכ"י א' (כ"י סארימא) רשום בסופו, "סליק סידור רבנו שלמה זצ"ל". ובכ"י ב' (כ"י הרשד"ל) רשום בסופו, "בשנת כ"ם לסרט סידור רבינו שלמה נחרט". ובס' הסדרים (כ"י מינבען) רשום בסופו, "סידור רבנו שלמה נשלם". ובכ"י ב' נמצאו בהתחלתו איזה עלים על נייר בכת"ב אחרת מגוף הכ"י, וכתב הסופר, "בסיעתא דשמיא אחל לכתוב סידור רבנו שלמה ברבי יצחק זכר צדיק לברכה". גם בגוף הסדור סוף ס' י"א איתא: מפי רבנו שלמה זצ"ל. ובס' ק"ב בענין נטילת ידים כתוב: "זה הוסד מפי רבינו [שלמה] תנוה נפשו בצרור החיים", וכן הובא גם במחזור וויטרי ס' ס"ז, ובס' הסדרים איתא, "זה הוסד מפי רבי תהא נוחה ערן". וכן בס' רכ"ח כתוב: גם זה עומק הילוך סוכה דרבינו שלמה". וכן בס' שם"ד בענין פורים, "זה הוסד מפי רבינו תנוה נפשו בצרור החיים", וכ"ה במח"ו ס' רמ"ה (צד 210). עוד בס' שניה, "הלכות פסח מבוארות בבית מדרשו של רבינו שלמה", ובמח"ו (צד 254) רשום, ה' פסח מבוארות מבית מדרשו של רבינו שלמה בר יצחק צרפתי ז"ל. ועוד בסדור בס' ש"ם, "סדר ערוך שסידר רבינו [שלמה] מ"כ". עוד בס' שפ"ב, "וגם זה דרך ארוכה מבואר במדרשו ושעמיו ונסדר מפי רבינו [שלמה] יזכר שמו לסוכה". ובמח"ו (צד 283), "וגם סדר ארוכה מבואר במדרשין מעמין ונסדר מפי רבינו שלמה יזכור לברכה טובה", ובפרדס ס' קל"ב, "ונסדר מפי רבינו שלמה ז"ל". בכ"י ב' מהסדר סיים לפני עניני איסור והיתר, "סלוקי סדר כל התפילות וכל עניניהם שסידר רבינו שלמה". עוד לפניו בסדור סוף ס' תרט"ז, "סליק נקיות בשר דרבינו שלמה"⁽²⁾.

⁽¹⁾ במבוא לס' האורה דברתי קצת בסימן כ"ג כ"ד כ"ה כ"ז אדות הסדור מרש"י ז"ל אבל אז לא נשלם עוד העתקה מכתב יד פארמא שהשגתי, ולא ערכתי הערות על הסדור, לכן לא עיינתי בו בעיון, גם לא ציינתי אז הסימנים בגוף הספר, אבל כעת אדבר ברחבה ואעיר על הרבה דברים אשר לא נגעתי בהם.

⁽²⁾ עוד נמצאו מרש"י פסקים גדולים כמו הלכות שחיטה לרבינו שלמה. הובאו בפרדס ס' ר"א, ה' פריפות לרבינו שלמה בפרדס ס' ר"ז. ה' נדה בפרדס ס' ע"ד המה לרש"י, כדאיתא במח"ו ריש ס' תצ"ח (ובס' האורה ח"ב ס' א'). ניקור הבשר לרבינו שלמה בשבלי הלקט ח"ב כ"א ס' מ"ו. שמוש תפילין של רבינו שלמה בפרדס ס' ל"ח. ה' ציצית של רבינו שלמה בשבלי הלקט ע' 878 והובאו בפרדס ס' ל"ז ובמח"ו ע' 682. סדר פרישיות כמו שפירש רבינו שלמה פרדס ס' ו"ב. [ה' מגילת שחיבר רבינו שלמה זצ"ל שבלי הלקט ס"ס קצ"ח, ומה שהביא שם ליתא בסדור ס' של"ז ובפרדס ס' ר"ד].

גם נמצאים בסדור הרבה פסקים אשר חתם שמו עליהם כמו בס"י ק"ט בענין סדר דראש השנה חתם שלמה בר יצחק (וכ"ה במח"ו סי' שצ"ג ע' 345). עוד בס"י קע"א בענין לומר זמן כיום שני של ר"ה חתם שלמה בר יצחק. (וכ"ה במח"ו סי' ש"כ צד 357) עוד בסוף סי' קע"ד הובא תשובת רש"י ובסוף חתם שלמה בר יצחק (וכ"ה במח"ו סי' שכ"א צד 359—357) וז"ל שם: אשר הזקקני לתת לב על סדר מקראות מוספי יום הזכרון אשר הנהיג רבינו [כונתו לר' יעקב בר יקר] לפני פטירתו להזכיר ובראשי חדשיכם, ולאחר פטירתו חולקין על דבריו כו', ולא שמענו את דברי החולקין, ולא להכריע באתי, כי אני כדאי ליעשות סעד לדברי הארי שן סלע ונבעות עולם, אך מעבור על משלחתו אשר הזקקני להודיעו מה קבלתי מרבינו יעקב זצ"ל באותה שמועה אני משיבו כישמששתי לפניו לא שמעתי מפי קדוש באותה שמועה כסדר המקראות כלום כו' ומשבאתי משם ושמעתי מפי צדיק ר' מאיר בר יצחק [הוא ר' מאיר שליח צבור] שמסדרן הנהגתי אני במקומי ע"כ. עוד שם בסוף סי' קס"ו בסיוס ה' ר"ה חתם שלמה בר יצחק. בסוף סי' רס"ז בסיוס ה' יו"כ חתם שלמה בר יצחק. בס"י רכ"ז הובא נשאל רבינו וכך השיב והתשובה מובאה באו"ח סי' שט"ז ומתחלת וזו תשובת רש"י ובסוף חתם שלמה בר יצחק. בס"י שיג בד"ן לולב חתם שלמה בר יצחק (וכ"ה במח"ו סי' שע"ד צד 435). סוף סי' שע"ה חתם שלמה בר יצחק ומוסב על סי' שע"ג המתחיל ועל התרומה ובמח"ו [ע' 264 תוך סי' ל"ד] מתחיל: תשובת רש"י, עין סי' שע"ג הערה א'. סי' שצ"ד בסוף סי' הגדה חתם שלמה בר יצחק. סי' תקס"ב סוף ה' אבל נמצא שאלה שנשאל מרש"י אם אבלים מן המנין וחתם שלמה בר יצחק (וכ"ה במח"ו סי' רס"א צד 249). בס"י ת' [ע' 196 אות ט'] הובא וכן פסק רבינו שלמה מ"כ, עוד שם [ע' 197 אות ט"ז] וגם מרבני רבינו שלמה ישרא"ל קצת. עוד שם [ע' 198] רב האי ורב הילא ורבינו שלמה אומרים, הוא מן המאמר הנוסף שם. בס"י ת"א [ע' 201] ורבינו שלמה במס' ע"ז פסק בכולי מסכתא מין במינו בששים, עוד שם [ע' 199] אלא שרבינו שלמה הניח, הוא במאמר מר"ת בס' הישר סי' שפ"ג ע"ש. עוד הובא בס"י תקל"ב כך אמר ר' שלמה גאון בשם ר' יעקב בר יקר. ונמצאו בסדור הרבה מאמרים שהביא בשם רבותיו רבינו יעקב בר יקר, רבינו יצחק הלוי, רבינו יצחק ב"ר יהודה, ותמצאם להלן בס"י ד'.

ב) מקומות בסדור שהובאו מאמרים בשם "רבי" או "רבינו" סתם והכוונה לרש"י ז"ל.

בהרבה מקומות של הסדור הובא בשם "רבי" או "רבינו" סתם והכוונה על רש"י ז"ל. ואלה הם המקומות: סי' נ"ט אמר רבי כו', וסומך רבי וכו' והשיב רבי וכו' הכונה לרש"י ז"ל והובא בתוס' מגילה כ"ג ע"ב ד"ה ואין בשם תלמידי רש"י (ע"י שם הערה א'). סי' ק"ב ושאלנו לרבי כו' והשיב לנו, עוד שם וכדברי רבי. סי' ק"ג ושאלתי את רבי כו' והשיבנו. שם וכן הורה רבי. סי' ק"ז אמר לי רבי. סי' ק"ח רבי מברך עלי. סי' ק"ד [ע' 56 אות י'] אבל אני קבלתי בברכות, וגירסת הפרדס אבל אני קבלתי מרבתי בלומדי ברכות, והוא לשון רש"י שקיבל כן מרבתי בלמדו לפניו. סי' ק"י ומתוך משנה זו אמר לנו רבי. סי' ק"ט גאון בענין רבי. שם מתוך כך אמר רבי. שם ובכר ימים מקדם עמדנו על שלחן רבינו כו' ולא רצה לישול כתר לפנינו לקבוע הלכה לדורות אבל מרגלא בפומיה כל העושה כן ינחו ברכות על ראשו. סי' ק"כ בסופו סיים כך ראה רבי. סי' קכ"ב סעמים ראיתי את

XI

מבוא

רבי כו', אלא כדאי הוא [רבי] לסמוך עליו. עיין שם הערה א'. סימן קכ"ד ופעם אחת ראיתי את רבי. סי' קל"ד פעם אחת שכח רבי. שם וכן נהג רבינו מנחתו כבוד. סי' קע"ד [ע' 79 אות ג'] ונשתלחו הדברים לרבינו נ"ע, בשבחה"ל סי' ר"צ הובא ונשתלחו הדברים לרבינו שלמה נ"ע. סי' קע"ה כך נזקק מפי רבי. סי' קע"ז פעמים שהיה רבי מסיים. סי' קע"ח מיושבים לפני רבי. סי' ר"ט וכך היה נוהג רבינו עליו השלום, ואולי הכונה לרבו של רש"י. סי' רכ"ב [ע' 106 אות י"א] ובסדר הזה רבינו נ"ע הנהיג את דורו שהעמיק ממכתב ידי רבו מובהק ר' יעקב שפירשה כמס' מגילה לפני המאור הגדול מתקן לכולה גולה רבינו גרשום. סי' רכ"ז נשאל רבינו נ"ע וכך השיב. סי' שכ"ב ומעשה באחד כו' והחזירו רבינו עליו השלום. סי' שכ"ז מעשה בא לפני רבי ששכח החזן וכו'. שם ואמר רבי. סי' שמ"ה ושאלה לרבי, ואמר רבי, והבי קורא עליהם. סי' שט"ז והיה הדבר קשה בעיני [רבי] כקוצים, שם ואין רבי נוהג [היתר] בדבר וכדברי רבי. שם וקורא רבי עליו. סי' שניב אמר רבי. סי' שע"א שאלו את רבי. סי' שע"ב ואף רבי אומר שהיא אסורה. סי' שע"ז שאלו את רבי. שם ואמר רבי. סי' שע"ט רבי לא מצא חסא בפסח. סי' שצ"ה אין נראה לרבי. סי' שצ"ז כך אמר רבינו הגאון זצ"ל. סי' תי"ד מברך רבי. סי' תל"ב [ע' 221 אות כ"ד] נראה [לרבי]. סי' תל"ד ולא מפי ר'. סי' תמ"א ונראה לרבי. סי' תקל"ג נראה למורי. עוד שם ופעמים שאומר מורי. סי' תקל"ז ונמצא בתשובות הגאונים סייע למורי צדק. סי' תקי"א אבל רבינו תהא נשמתו בצרור החיים אינו מברך עליו. סי' תקפ"ד ועוד מצא רבי בתוספתא. תקפ"ה ראיתי בבית רבי, שם והתירו רבי בששים. שם בסוף המ" וכן ראה רבי מעשה לפני רבו. סוף סי' תקפ"ט ומעשה בא לפני רבי. שם וכן רבי נוהג. סי' תקצ"ד ולפני רבי הובאה כף אחד. שם ושאלו את סי רבי מהו והתחיל רבי. שם והתיר רבי וכו' ואני שאלתי את סי רבי. סי' תקצ"ז לא רצה רבי לסמוך עליה. סי' תקצ"ז ושאלו את רבי, ואמר רבי, והתיר רבי, סי' תקצ"ח ובא מעשה לפני רבי, סי' תקצ"ט פ"א מצא רבי, התיר רבי, סי' ת"ר ולא אכל רבי מיניה. ואע"ג שלא אכל ממנו רבי. סי' תר"א בבית רבי, ואמר רבי. סי' תר"ה וגם רבי, סי' תר"ז והתיר רבי, ושיער רבי בששים. סי' תר"ח רבי אומר לאכול כו'. סי' תר"י והביאו לפני רבי. שם ולא רצה רבי לומר לא איסור ולא היתר. סי' תר"י"ד והשיבני רבי. שם ורבי אמר לי. סי' תרש"ז סיפר יהודי אחד לר', ומצא רבי ראייה. סי' תרי"ט והרצו הדברים לפני רבי, ואמר רבי.

ג הקדמונים אשר הביאו את הסדור.

אף כי לא מצינו שנזכר הסדור לרש"י ז"ל בהרכבה ספרים מהקדמונים, כמו שהזכירו את האורה (עיין מבוא להאורה סי' י"ד), ואת ספר הפרדס (עיין מבוא שם סי' ל"א) ואת המחזור וויטרי (ע"ש במבוא למח"ז ע' 161), בכל זאת נמצא שהיה הסדור לפני איזה קדמונים, כמו שהעיר הרב החכם ר' חיים מיכל מהאמבורג בספרו אור החיים (צד 590) ז"ל: סדור [רש"י] מובא בס' המנהיג ה' י"כ סי' ס"ו וס"ט, ובתוס' פסחים דף ק"ד ע"א, ונראה שהוא סדר דינים ומנהגים מכל השנה ובפרט לפני צרפת ומעמיהם. ואולי לקוח משם סדר נשיאת כפים לרבינו שלמה המובא בתוס' סוטה ל"ט ע"א ע"ל. וכן בעל תולדות רש"י בהעחקת ר"ש בלאך דף מ"ג ע"ב הביא: סידור [רש"י] מובא בתוס' פסחים קנ"ד בין סידורו של ר' יוסף טוב עלם ושל רבינו שמעון. אולי הוא רק ס' תפלות אשר רש"י כתב לו וגם על הגליון. סי' נשיאת כפים מפי רש"י המובא

בתוס' סוטה ל"ט אינו רק דברי רש"י הנמצאים שם עכ"ל, אולם מה שהביאו חכמי תוס' בפסחים שם ד"ה מאכל אין כוונתם לסדור רש"י רק לסדר ספח של רש"י ז"ל⁽¹⁾ המובא גם בסדור שלפנינו וגם במחזור וויטרי (צד 254 וע' 261) ובאיסור והיתר כ"י סי' א' ובהאורה סי' פ' ובהאורה ח"ב סי' מ"ו ובפרדס (בשם האורה) סי' קכ"ב. וסדר ספח לרש"י הובא גם בס' האסופות כתב יד [מאגאצין ח"י ע' 83] ובשבלי הלקט השלם בסדר ספח, והביא הרבה פעמים: בהלכות ספח של רבינו שלמה זצ"ל שסידר. [ומה שרמז בעל תולדות רש"י על סדור ר' יוסף מוב עלם שהביאו התוס' בפסחים שם, ולא כה"ר יוסף שעשה בסדרו ויטבול בחרוסת", וכן הוא ג"כ בתוס' פסחים קט"ו ע"ב ד"ה למה, וכן יסר הר' יוסף בסדרו ועוד שם קט"ו ע"א ד"ה תגרי, וכן עשה הר' יוסף בסדרו חרוסת וזכר למיט", וק"י ע"ב ד"ה רביעי, ולזה"ר יוסף מוב עלם שכתב בסדרו, כוונתם לקרובץ לשבת הגדול המתחיל אלתי הרוחות]. וגם המנהיג ה' ספח הביא וכן כתב רש"י בסדר שלו, הכוונה לסדר ספח לרש"י, וכן הובא בא"ח ח"ב סי' רנ"ו (דף ס' ריש ע"ב בפירוש ר"ש מפלייש לסדר הפסח של ר' יוסף מ"ע) ובסדר רבי שלמה ז"ל כתב נוטלין ידיהן⁽²⁾, אולם בה' שבת שם סי' ג' (צד 22a) הביא ופ' בסידור רבינו שלמה ובזה כיוון לסדור רש"י (עיי"ש סי' תק"ה), וכן בס"י ש"ס [151 b] הביא וי"א שרש"י כתב בסידור שלו אתרוג שבידך עליו ונפסל, אסור בהנאה כל שבעה. (וזה ליתא לפנינו בסדור עיי"ש סי' רמ"ו וש"ה). המנהיג ה' יו"ב סי' ס"ו הביא לענין מנחה יו"ב, כך ראיתי בצרפת בסדר ריש ז"ל, הוא בסדור סי' רי"ד והובא גם במח"ו צד 394. עוד שם סי' ס"ט ואני ראיתי בצרפת מקומות שהיו חוקעין לאחר תפלת נעילה מיד לפני תפלת ערבית וכן כת' רבי שלמה ז"ל בסדרו וכו', וזה לפנינו בסדור סי' ר"ו, וכן בה' מגילה סי' כ"ו הביא דברי רבינו שלמה וכוון לדבריו בסדור סי' שמ"ו⁽³⁾. בשבלי הלקט סי' ג' הביא מצאתי בשם רבינו שלמה זצ"ל כי גדול אתה וכו', וזה ליתא בפרדס רק בסידור סי' תג"ח, עיין שם הערה ב', עוד הביא בס"י ע"ו בשם רבינו שלמה ולא נמצא בפרדס רק בסדור סי' תי"ז, עיי"ש

⁽¹⁾ [ע"י במ"ע בית תלמוד שנה שניה ע' 206 הערה 78 ושם ע' 296].

⁽²⁾ [ובכ"י לפסאי [Kat. Volders N. 1108] איתא: רבי' ש"י כתב בסידורו שאין לאפות מצה כ"א בערב תפסת לאחר חצות משום הדור מצוה ומצוה בזמנה עכ"ל כפי העתקה הח' פארגנס במ"ע צייטשריפט פיר העבר. ביבליאגראפיהע שנת 1907 ע' 21. וגם זה הוא מסדר הפסח לרש"י, ע"י פרדס ריש סי' קכ"ט, מח"ו ע' 260 סי' י"ט, האורה ח"ב ע' 188 סי' ל"ב והובא ברזקה סי' ר"ט ובשבלי הלקט סי' רי"ג בשם רש"י. — ובחגמיי"ט ס"ח מה' חמץ ומצה אות כ' הובא: שוב מצאתי בתוס' ע"פ [ק"י ע"ב ד"ה רביעין] שמתור לשנות כל הלילה בין יין בין מים וכו' וכן כתב רש"י בסדר של וי' בסדר הלילה כסוף סי' דקדוקי סופרים ע"ט פסחים, וררנ"ג ראבנאנוויטש מיחסו לר' שמעיה תלמיד רש"י, שכן כתוב שם בסוף: אני שמעיה ור' יהודה ביר' אברהם שמענום לאלה מפי הקדוש וזכר לשוב ובבד מנוחתו, ובין השבועות הגאונים מצא רבינו הקדוש זצ"ל תשובה משוכשת וכו'].

⁽³⁾ [עוד הביא במסנהג דברי רש"י בה' תפלה אות ס"ה ושם בדיון עשרה לתפלה אות ע"ט (האורה סי' ק"ל ועיי"ש במבוא ע' 165 ומח"ו ע' 26 סי' מ"ה), ובה' שבת אות מ"ט ובה' סעודה סוף אות א' בשם תשובות ר"ש (פרדס סי' ס"ח), ה' הלל אות ל"ד ע' 44 (ע"י האורה ח"ב סי' קמ"ח), ה' יוה"כ אות מ"ה (ע' ג"ח), ה' סוכה אות ל"ו (סדור רש"י סי' ש"ב) ואות מ"ב, ה' פסח אות כ"ח (בסדרו סי' ש"ו, האורה ח"ב סי' ל', פרדס סי' ק"ט, מח"ו ע' 269 ושבלי הלקט סי' רמ"ז), אות ל"ח (פרדס סי' קל"א, מח"ו ע' 266, האורה ח"ב סוף סי' ל"ט ושבלי הלקט סי' רי"ב), אות מ' (פרדס סי' קל"א, מח"ו ע' 265, האורה ח"ב סי' ל"ט ובסדרו סי'

הערה ב'. וגם בהגהות מיימוניות סוף פ"ב מה' מנילה הביא כתב תלמיד אחד לפני רש"י ראיתי בני אדם שנהגו לחלק מתנות פורים לעבדים ולשפחות כו', כל המאמר הוא בסדור סי' שמ"ו ע"ש הערה א' ⁽¹⁾.

כס' מנהגים לר' אברהם קלויזנר ⁽²⁾ נדפס כריזא דטרינט שנת שי"ט הביא דברים מפורש בשם סדור רש"י ז"ל, כמו שתראה בדף י"ג ע"ב בהנהגה שהביא ושאלו מקמי

שע"ה, אות מ"ה (סדור סי' שע"ה, פירס סי' קל"א ובשלה"ק סי' רט"ו), אות פ"ו (האורה ח"ב סי' מ"ו, פירס סוף סי' קל"ב, מח"ו 286, שבה"ל סי' רי"ח ובמנהגי מהר"ל סדר האגדה. אמנם במעשה הגאונים ע' 22 ובא"ז ח"ב סי' רל"ב ע"ש ר' קלונימוס חוקן). שם ה' עירובי תבשילין ע' 88 אות צ"ו (ר"ש ז"ל בתשובות), שם ע' צ"ג אות קס"ו].

⁽¹⁾ [עוד נזכר סדור רש"י: בפירוש על הסדור לר' אשר ב"ר יעקב הלוי, קרובו ותלמידו של ר' שמואל ב"ר ברוך מבבבנק (כ"י קויפמאן ברשימתו סי' 899) הביא בדף כ"א ע"ב: וראיתי בסידור רבינו שלמה ב"ר יצחק ובתשובת הגאונים ודקאמרינן דאסור למשתעוין בין ושתבת לפריסת שמע הני מילי דלאו צורכי ציבור ניהו או לצורך עני המסתגר מן הציבור אבל משום חכי לויא איסורי' אלא בתר הכי ואסור קריש. וכ"ה לפנינו בסדור סי' י' בשו"ע ע"ש. ובשורת מהר"ח א"ז סי' ק"א (דף ל"א ע"ג) איתא: ובסידור רבינו שלמה ראיתי שכתב וזה לשונו אבל אברכת נקבים לאחר שיבדך שחרית אינו צריך לברך כל היום כולו, כל שעה שארם נפנ"ל צריך לברך אשר יצר את האדם אמילו לקטנים עכ"ל וז"ה לפנינו בסדור ע' 82 סי' ק"ג, ועי' במח"ז סי' ס"ו, דלפי גירסתו לא תקשה קשית מהר"ח א"ז דרישא וסיפא סותרים אחדרי. ובהגהות שערי דורא להלכות נדה ס"ס ב' (דפוס באסיליאה, שצ"ס, דף פ"ז ריש ע"א) הביא: כתב רש"י ז"ל בסידורו מעם דמהגא ז"ל אינן צריכות להמתין שבעה ימי נידותן ואח"כ ז' ימים נקיים וכו' עכ"ל סידור רש"י ז"ל וכל מה שהביא שם תמצא בפירס סי' ער"ב (ע' 99a), במח"ז סי' תצ"ט (ע' 606) ובס' האורה ח"ב סוף ע' 168. ובהגהות שע"ד שם סי' י"ח (דף צ"ד ע"ד) איתא: ולא ידבר עמה כו' וכ"כ רש"י בסידורו ז"ל שאסור להרבות שיחה עמה מפני הרגל עכירה עכ"ל. וזה הובא בפירס ס"ס ע"ר, במח"ז סי' תצ"ח (סוף ע' 606) ובהאורה (ע' 167 אות ט"ו, ועי' בא"ז ח"א סי' ש"ס (ע' 96b)). ואף הרש"ל בסידור שלו הביא את הסדור רש"י, עי' במ"ע לעטמער-באדע שנת XI ע' 4 שהביא שם מה שכתב ר' שבתאי הסופר בהקדמה לסידור שלו ז"ל: גם את זה עשה ה' והמציא לידי את הסדור שכתב לעצמו הגאון מהר"ש ל' וכבר היתה אותו הסדור בירושלים תוב"ב ביד הגאון מהר"ר ושל זצ"ל כי תוא הית חתנו של מהר"ש ז"ל ונתת הובא אותו הסדור לידי ומצאתי בו דקדוקים וחדושים מאשר מצא הגאון זצ"ל בסדורים ישנים שהביא בדבריו כגון סדורו של רש"י ורמ"ח ורא"ק ור"י ברנא ור' אביגדור קרא. ובהקדמה הכללית לסידור ר' שבתאי הסופר שהר"ל החכם המצויין מהר"א ברלינר (פסד"מ תרס"ט) ע' 69 איתא: ואח"כ מצאתי בסדור מהר"ש ל' שכתב ז"ל: ותמלך עליהם לעולם [בעלינו לשבח], רש"י אין לומר מתרה כי סדור דברים הוא ולא בקשה עכ"ל. ואפשר שהיה בסדור רש"י ג"כ סדר הסליחות ופירוש על הפיוטים. עי' במח"ז סי' קל"ד ע' 106 שהביא שם בהוספה: ודוגמא לזה ה' ס' ד' ר' רבינו שלמה זצ"ל בסדר פסוקי סליחות. ובכ"י קויפמאן סי' 400 הובא דבר אחד מפירושו על דברי הפיוטן ר' שלמה ב"ר יהודה הבבלי בזולת ליום א' דפסח, וכן נזכר שם שהשיג על ר' מנחם ב"ר חלבו בפירושו לאנטיקה מלכי לר"א הקליר וראה מה שהביא צונץ בספרו רישום ע' 200].

⁽²⁾ כאשר הביא הרב בעל אור החיים (צד 106) הוא הנקרא מהר"א. והוא הנהיג וברגנו בוין בזמן אחד עם מהר"ם הלוי ולא היה לאחד חזקה יותר מלאחר כמ"ש מהר"ם בתשובה סי' קכ"א, ונראה שמהר"ם הלוי הוא ר' מאיר סג"ל המובא בפסקים וכתבים למהר"א סי' ס"ג ושמרה"ק ומו"ח פסח מקריזא הסכימו עמו, גם היו מבני דורו הגדולים מו"ה שלום מנייאשטאט ומו"ה אהרן בלומלין הקדוש הי"ד, והמה היו עיקרי תושבי אושטרייך, ומגדולי תלמידיו היו מו"ה אייזיק טיינא אשר כתב בהקדמתו למנהגיו שהיה רבו מובהק וגם מהר"ל קבל ממנו כנראה בתשובתו סי' קל"ד וסי' קס"ב.

הנהגה בספר המנהגים נמצאו איתה מאמרים שתחת חיים פלמיאל כו' דף ב' ע"ב, ג' ע"ב, ד' ע"ב, ו' ע"א, ס' ע"ב, י"ח ע"א, ובדף ל"ד ע"א ול"ה ע"ב כתב „נראה לי הפסח" והוא ר"ת

רבי יצחק בר' יהודה מפני מה תוקעין קודם שמבדלין והלא אסור לעשות מלאכה קודם הבדלה, והשיב ודאי מלאכה אסורה אבל תקיעת שופר חממה ואינה מלאכה כו' וסיים עד כאן לשון מרדכי וכן כתב רש"י בסדר שלו. הוא בסדרו רש"י סי' ר"ו ושם הובא וכבר נשאל מאת גור אריה וכו' במח"ו סי' שמ"ה צד 381 והוא ר' יהודה בר יצחק ונקרא גור אריה ע"ש הכתוב גור אריה יהודה, ובטעות הביא הר"א קלוזנר מקמי ר' יצחק בר' יהודה וצ"ל מקמי ר' יהודה בר' יצחק. ודברי המרדכי שהביא הר"א קלוזנר הם במרדכי סוף יומא. עוד במנהגים דף י"ד ע"א ויה"כ אסור באכילה כו' א"ר חסדא כנגד ה' דברים ששנויות (בשבת) בתורה כו' וסיים סדר רבינו שלמה, הוא בסדרו סי' קפ"ו וכל הלשון שם לקוח מן בה"ג ה' יום הכסופים (דף ל' ע"ג) והובא גם במח"ו סי' שמ"ה (צד 375) וכל המאמר הוא כיומא ע"ג ע"ב במשנה ובנמרא שם דף ע"ו ע"א, ובמנהגים יש לתקן כמו שהוא לנכון בסדרו.

גם הביא דברים סתם בשם רש"י כמו דף ד' ע"ב כתב רש"י יש אומרים נוהגין שלא לומר במה מדליקין ביו"ט משום עשרתם ערבתם ויו"ט לאו בר מעשר ועירוב הוא, איני רואה מעמם שהרי אומרים אותו בכל ערב שבת בחול, ובאותה שעה שאנו אומרים לאו בר הדלקה ועישור ועירוב הוא שכבר קדש היום ואפילו הכי אנו אומרים כדי שיהיה נזכר לשבת, הכא נמי ביו"ט לא שנא ואני שמעתי שאין נראה מעמ' שאפילו במקום שאין מעשרין אומר אותו, לפיכך לא שנא לאומרו, וכן בע"ש בין כערב ביו"ט, ואם תאמר מאחר שאין מעשרין למה אומרים אותו, ויש לומר כמו כן נמי תמצא בהדלקה במצאי יו"ט ואפילו באמצע השבועה אנו אומרים לששת ימי המעשה, וליכא ששת ימי המעשה ואומר סדר הבדלות הוא מונה הכי נמי במה מדליקין ביו"ט שחל להיות בע"ש סדר קדושות הוא מונה עכ"ל, זה לא נמצא בסדרו. וראיתי בהמנהג ה' שבת אות ט' שהביא וז"ל ומנהג צרפת כשחל יו"ט בע"ש שאין אומרים במה מדליקין שאין יכול לומר עשרתן ערבתן דהא אין מנביהין תרומות ומעשרות ביו"ט (הוא בניצח ל"ז ע"א) כך קבלתי בצרפת עכ"ל. וגם בשבלי הלקט ה' שבת סוף סי' ס"ו הביא וז"ל יש מקומות שנוהגין שלא לשנות ספק במה מדליקין כשחל יו"ט בע"ש ונותנין מעם לדבר לפי שאינו יכול לומר עשרתן ערבתן שאין מעשרין ומערבין ביו"ט ויש שאין דוחין אותו בכך, שהרי בשעה שאומר אותו אינו עת לא לעשר ולא לערב ולא להדליק את הנר עכ"ל, וגם הוא אינו מזכיר בזה שם רש"י ז"ל.

עוד שם דף ט' ע"ב אמר ר' אבהו למה תוקעין בשופר של איל כו' וסיים עד כאן לשון רש"י, הוא בסדרו סי' ק"ג והוא לשון חז"ל ר"ה ט"ז ע"א. ולא אדע למה הביא זה בשם רש"י.

חיים פלטיאל. והוא המובא באור החיים צד 411 וכתב שהיה בזמן הרשב"א כנראה מהגב"ע המובא בתשובת הרשב"א ח"א סי' שפ"ו. ושאל מן מהר"ם ב"ב ותשובתו נדפסה בתשובותיו ד"ק סי' ל"ב ומובאת תשובה להרב הוה בתשובת הרא"ש כלל ל' סי' ד', והוא חבר סי' מנהגים, מובא בלקוטי מהר"ל ה' סוכה ובהנהגה שם. ואולי סי' המנהגים של הר"א קלוזנר הוא מר' חיים פלטיאל ורק ההגות במנהגים הם מהר"א קלוזנר, ובאיהו מקומות בהנהגת חתם הר"א קלוזנר. [ע"י מה שכתבתי במבוא לספר לקט ישר, ברלין תרס"ד ע' XVIII סי' ח' ובמ"ע מאגאצין פיר דא וויסענשאפט דעס יודענמוסם שנה י"ט (1892) ע' 120 וברשימת הכ"י שבזבזן הח' ר"ד קיפמאן ע' 22 סי' 91].

עוד שם דף י"ד ע"ב ואומר הברלה בחונן הדעת ויש לומר שתקיעת שומר חכמה ואינה מלאכה כו' וסיים פירושו רש"י, וכל זה הביא למעלה דף י"ג ע"ב (והעתקתיו לעיל), שכן כתב רש"י בסדור שלו.

דף י"ז ע"א הביא וכתב רש"י שאומרים במה מדליקין בכל ע"ש משום שאם יאחר אדם במלאכה שיסיים תפילתו עם הציבור ולא יותר (לכאז) בבית הכנסת מפני המזיקים שהיו בבתי כנסיות שלהם שהן כשדות כו', וזה לא מצאתי בשם רש"י. ועי' בפרדס סי' ג' (דף ג' ע"ב) שהביא ואומר סדק במה מדליקין שמדבר בשמירת השבת והכל לחביבת הדבר שמזכירין על ענין השבת וקורין אותו כדי להניח עליהם עכ"ל. [ומסושר יותר במח"ו ס"ס ק"ו ע' 84 והובא בס' המסכים ע' 19 עיי"ש הערה ר"ס].

דף י"ח ע"א. אמר רבא לולב בימינו ואתרנו בשבאל, מ"מ, הני תלתא מצוה והאי חדא מצוה עד כאן לשונו של רש"י. לא אדע למה הביא זה בשם רש"י, אף כי כן הביא בסדור סי' רע"ד, הלא הוא לשון הגמרא סוכה ל"ז ע"ב.

דף י"ט ע"א. שאלו לרש"י מי שאין לו לולב צריך להקף או לא דהא בשבת אין מקיסין לפי שאין נוטלין לולב בשבת הכי נמי לא שנא ע"כ, הובא באריכות במח"ו סי' שס"ב (צד 444) וכן הובא באו"ז ח"ב ה' סוכה סי' שט"ו דף ס"ט ע"א והבאתי זה במבוא לס' האורה צד 163.

דף ל"ד ע"א. ובתשובת רש"י כתב שמיד כלילה מבטל. עיין בסדור סי' שנה"א ובהאורה ח"א סי' פ' ובח"ב סי' ט"ז ובאו"ה בהתחלתו סי' א' ובמח"ו צד 254.

שם. והנהיג רש"י כשחל י"ד להיות בשבת לשרוף החמץ ביום ו' ב"ג [ביום ששי בע"ש] קודם חצות גזירה שמא ישהא בשנה אחרת לאחר חצות ע"כ לשון מרדכי [בסוף] ס"ק דפסחים.

דף ל"ח ע"א. פעם אחת שכח רבי לאכול אפיקומן כו' וסיים וכן נהגו [צ"ל נהג] רש"י ע"כ, כל הלשון הובא בסדור סי' קל"ד ובפרדס סוף סי' קל"ב ובס' האורה ח"ב סי' ט"ז ובמחזור וויזרי (צד 286) סי' ע"ד, וכן בשבה"ל סי' רי"ח הביא כתב רבינו שלמה וצ"ל בהלכות ספס שסידר, והסיום וכן נהג רש"י הוא ג"כ במח"ו שם.

דף מ"ג ע"א. ואם חל ת"כ ביום א' מבדילין במוצאי ת"כ ואין מברכין לא על האש ולא על הבשמים ורש"י היה מכרך בורא מאורי האש כמו"ש בצאתו מבית הכנסת ובמוצאי ת"כ היה מכרך המבדיל, הוא בסדור סי' ת"ד והובא בפרדס סי' קנ"ה.

ד) שמות הגאונים והקדמונים המובאים בסדור עפ"י סדר א"ב.

ה"ר אברהם. (סי שג"כ) שבת שלפני הפסח נהגו לקרותו שבת הגדול ומבואר המעם כזה וסיים מפי ר' אברהם נ"ע. וכן הובא בהאורה ח"ב סי' ס"ב ובאו"ה (כ"י) סי' נ"ו, ובמח"ו סי' רנ"ט (צד 222) ובפרדס סי' י"ז [ובפרדס כתוב מפי רבי וצ"ל מפי רבי אברהם]. הובא הרבה פעמים בתוס', עיין במבוא למח"ו צד 10, ובתוס' ברכות מ"ה ע"ב ד"ה שאני הביאו: וכן עשו בנות רבינו אברהם חמיו של רבינו יהודה עפ"י אביהן כו', ובתוס' חולין ק"ו ע"ב ד"ה וכל הובא הקשה ה"ר אברהם בן הרב ר' משה, והוא רבינו אברהם מריגנשבורג הנזכר באו"ז ח"א סי' תשמ"ד, ובעל שבה"ל ח"ב כתב יד סי' מ"ו הביא ר' אברהם הגדול מריגנשפורג. ושם הביא תשובתו לה"ר שמחה ושם בהערה מ"ז הבאתי: ראיתי בשם הגדולים ח"א אות א' סי' ק"ו שכתב וז"ל

רבינו אברהם מרונסבורג הרב שבלי הלקט מביא תשובה ממנו ע"ל, ואני לא מצאתי בשבחה"ל לא כח"א ולא כח"ב שהביא, ואין ספק שצ"ל רבינו אברהם מרונסבורג, והוא מורו של הרב בעל אור זרוע, ומביא במדרגי לפעמים בשם ר' אברהם ב"ר משה מרונסבורג⁽¹⁾. ועיין בלקוטי בתר לקוטי [במבוא למח"ו ע' 172] מהרב החוקר מוה"ר ד"ר ברלינר שהביא ר' אברהם הנזכר שם הוא ר' אברהם ב"ר יוסף מאורליינש וחזונו הנזכר שם הוא ר' יהודה ס"ר ליאון מפאריז⁽²⁾.

ה"ד אליעזר. (ס' קע"ז) בלותר רובם היו אומרים והשיאנו בר"ה וכו"כ ורבינו יצחק ב"ר יהודה בשם רבו ר' אליעזר אמרו כל ימיו. וכ"ה במח"ו ס' שכ"א (צד 360) ובמח"ו כתוב ר' אליעזר בלי יו"ד, וכן הובא בפרדס ס' קס"ח, ובשבחה"ל ס' רס"ו הובא זה ג"כ, ושם כתוב בשם רבו ר' אליעזר. והרא"ש ר"ה ס"ד ס' י"ד הביא בשם רבנו אליעזר הגדול. עוד בסדור ס' רס"ו והעיד אחד לפני גור אריה על הרב ר' אליעזר הגדול צ"ל שהיה עושה סוכתו בתוך הכית ולא היה מסלק הלשם כו' ושאלו את גור אריה, וכ"ה במח"ו ס' שני"ט (צד 413). עוד שם ס' תכ"ה תיקנו לומר והוא רחום כו' מפי ר' אליעזר הגדול, ע"ש הערה ב'. עוד שם בס' תקצ"ד ור' מאיר ב"ר שמואל העיד שכך אמר לו ר' יצחק הלוי לא מתוך הלכה נהגתי כך, שהרי בכל מקום לא מצינו בישר בחלב במשהו, אבל רבו ר' אליעזר לא למד מס' ע"י, ומשום דלא איפשיט ליה החמיר עליו במשהו, ומשום כבוד רבו נוהג גם הוא במשהו, וכל זה הובא בפרדס ה' בישר בחלב ס' רל"ח (דף מ"ד ע"ב). הוא ר' אליעזר הגדול ממנצא, והיה בדור שלפני רש"י כומן רבינו יעקב בר יקר, ורבינו יצחק ב"ר יהודה היה תלמידו. והובא ברש"י פסחים ע"ו ע"ב ד"ה אלא, והביא גם את שם אביו משמו של ר' אליעזר בן יצחק נאמר לי, וכן הובא ברש"י בכורות מ"ו ע"ב ד"ה אמר, ובתוס' שבת נ"ד ע"ב ד"ה רב, כך קבל רבינו שמואל בשם רבינו שלמה ששמע מרבי אליעזר רבו כמו שהביא הרש"ה במבוא. וכן הובא ברש"י תהלים ע"ו, איוב כ"ד⁽³⁾.

ה"ה בנימין. (סוף ס' קס"ג) נמצא במ"י ב' (כ"י הרשד"ל) הוספה מ"ת והבאתי את ההוספה שם בהערה י' והובא בה שכך היה מנהג במקומו של ר' נתן ב"ר יחיאל שסדר הערך כמו שכתב בערך ערב ועל מנהג שלנו (בענין התקיעות) יש תימה ופליאה נשגבה, ואמנם מקדושת של כוסף יום שני שמתחיל אנו הסהר סייט בה רבי בנימין נוי ארבעה קולות בהרענו, ורבינו מטות להשעינו, זהו כפי מנהגינו. הוא רבי בנימין בר שמואל המובא בפרדס ס' קע"ד (ל"ד ע"א) ח"ל גם בארץ רומי יסרו מענייני ימים טובים אזהרות דחג השבועות וקדושות ויוצרות מענייני מתן תורה, עיר וקדיש זקינינו הרב ר' בנימין ב"ר שמואל מקוסטני [Coutances] זק"ל אמר כשקצרו י"ח לשבע, היתה חכמה מרובה בישראל כו'. ועיין עמודי העבודה צד 53 שהביא כמה סיזמים ממנו, והוא היה עם ר' מאיר שליה צבור כומן אחד, שו"ת הרש"ל ס' כ"ט,

(1) [ראה מ"כ אודותיו במ"ע החדשי 1909 ע' 602 ס' 14 ובהערות שם.]

(2) [ע"י אודותיו בספרו של הח' גראסס Gallia Judaica ע' 87.]

(3) [ראה מה שכתבתי במבוא לס' מעשה הגאונים ע' XV הערה מ"ג.]

XVII

מבוא

ועייין מ"ש הרי"ל צונץ בספרו סינאנאנאלע סאָעזיא ע' 115, ובנחלת שד"ל לח הפייסנים צד 20, והוא המובא בתוס' חגיגה י"ב ע"א ד"ה מסוף.

רבינו גרשום. (ס' רכ"ב) ובסדר הזה רבי' נ"ע הגהני את דורו שהעמיק ממכתב ידי רבו מוכהק רבי יעקב בר יקר שס" במסכת מנילה לפני המאור הגדול מתקן לכולה גולה רבינו גרשום ז"ל כו' זה הובא גם במח"ו ס" ש"ס (צד 442), הוא רבינו גרשום מאור הגולה תלמידו של רב האי גאון והיה רבו של ר' שמעון הזקן אחי אמו של רש"י ז"ל ונפטר שנת ד"א ת"ת כמובא בתשובת רש"י ס" כ"ט. וסלכד סירושו לחלמוד בבלי חיבר גם הלכות מרסות והובא בתוס' חולין מ"ו ע"ב ד"ה אליו, וז"ל וכן משמע מתוך הלכות מרסות דרבינו גרשום, וכן עוד שם מ"ו ע"א ד"ה הייט, ומתוך הלכות מרסות של רבינו גרשום, עוד שם בתוס' ד"ה, אי וכן פסק רבינו גרשום, עוד שם ד"ה ואי, כתוב בה' מרסות של רבינו גרשום וכן דף מ"ח ע"א ד"ה אמר ובהלכות מרסות של רבינו גרשום כתב, וכן המרדכי חולין ס"ג ס' תרמ"ז הביא וכן משמע בה' מרסות של רבינו גרשום מאור הגולה, וכן הובא ברוקח ס' שפ"ג, ובס' התרומה ה' מרסות ובעל שבלי הלקט כ"י ח"ב ס' מ"ג הביא פסקים של רבינו גרשום ז"ל כמו שהבאתי בהקדמה לשבלי הלקט השלם דף י' ע"ב, ושם בהערה ס' רל"ו הבאתי בשם בעל שם הגדולים (ח"א אות ג' ס' צ"ו) רבינו גרשום מאור הגולה בס' שבלי הלקט ח"א וחי"ב מביא הרבה תשובות ממנו, וגם שמצא בפסקים של רבינו גרשום מאור הגולה ז"ל, נראה שחיבר פסקי הלכות מלבד תשובות לכל שואל עכ"ל. ורש"י ביצה כ"ד סע"ב הביא ובתשובת רבינו גרשום מאור הגולה מצאתי כמותי. ואולי ס' ק"ג בס' האורה פסק מ"סות ונדרס גם בפרדס ס' רכ"ו מספר האורה ורשום פסק מ"סות הוא מפסקי מרסות של רנמ"ה. גם הובא בס' תמים דעים להראב"ד ס' ק"ג ורשום פסקי מרסות אבל לא הביא המקור עיין הערה א' וב'. ובס' האורה ס' ק"א * הובא פסק רבינו גרשום וכן הובא בפרדס ס' רנ"ב מספר האורה הוא פסק של רנמ"ה. ועיין עוד אודותיו בס' אור החיים ס' 677. והר"י מילעך בהקדמתו לתשובות חכמי צרפת ס' י"ב ובמבוא למח"ו ובנחלת שד"ל צד 112).

גור אריה. (ס' ר"ו) וכבר נשאל מאת גור אריה מפני מה תוקעין במצאוי יו"כ קודם שיתפללו שמונה עשרה ויאמרו הבדלה בחנוך הדעת. וכ"ה במח"ו ס' שמי"ה (צד 381). עוד בס' רס"ו והעיד אחד לפני גור אריה על הרב ר' אלעזר הגדול זצ"ל שהיה עושה סוכתו בתוך הבית ולא היה מסלק הלמ"ש כו' ושאלו את גור אריה. וכ"ה במח"ו ס' שני"ט (צד 413) וכן בחפשי מסמכים ס' כ. עוד בס' שכי"ז בענין דין הלל ביחיד והסיום גור אריה ומעשה בא על ידו שחלכו להתפלל בבית האבל בריח ורצו המניין לקרות הלל, והורה הלכה למעשה דאין צריכים דעשרה שפירשו מן הציבור הרי הם כחידים, וכ"ה במח"ו ס' רמ"א (צד 206) ועיין בפרדס סוף ס' כ"ב. והוא ר' יהודה כו' יצחק ונקרא גור אריה ע"ש הכתוב גור אריה יהודה. ואינו ר' יהודה כו' יצחק סיר ל"און בפאריז והמכונה גם ר' יהודה החסיד מפאריז שהובא בתשובת

(*) (ע"י במבוא לס' מעשה הגאונים ע' XVI הערה ג.)

רש"ל סי' כ"ט כי הוא נספר בשנת תתקס"ד, ועיין תשובת חכמי צרפת סי' כ' דף י"א הערה ד' לר"י מיללער ז"ל).

רב האי גאון. (סי' ק"ב) נמילת ידיים סי' רב היי בתשובותיו על שם שצריך להגביה את ידיו למעלה לאחר רחיצתן כמו וינטלם וינשאם. וכן הובא בסדרם סי' ס"ז ובלקושי הסדרם (דף ו' ע"ב). עוד בסי' שני"ז וכך השיב מר הילאי ורב האי גאון. עיין שם בהערה ז' ובספר האורה ח"א סי' ס"א הערה ח' ושם הארכתי. עוד שם סוף סי' ת' רב האי ורב הילאי ורבינו שלמה אומרים אין צריך לחזור ולהעיל כו'.
רב הילאי. הבאתיו לעיל בערך רב האי גאון.

רבינו חננאל (הר"ח). (סי' רע"ח) ור' חננאל איש רומי סירש ניענוע זה זולתי מוליך ומביא מעלה ומוריד כו'. כוון לסי' ר"ח בגמרא סוכה ל"ז ע"ב הגדס בוילנא וגם הערוך ערך נע הביא כל הלשון וגובע מסי' הר"ח לסוכה שם. גם הר"י"ן גאות דף ק"ב הביא דברי הר"ח וגם המנהיג ה' אתרוג סי' ל"ח והרשב"א בשו"ת סי' תל"ז הביאו את דברי הר"ח. ומה שרש"י יכנהו „איש רומי" וכן נקרא ג"כ בקצת הקדמונים המביאים דבריו רבינו חננאל איש רומי, לדעת הרב שי"ר ז"ל בתולדות ר"ח הוא לסי' שכאו להם ספריו דרך אימליא חשבו שהוא איש רומי וגם הרשב"ם בסי' ל"ב"ז וספחים יכנהו ג"כ איש רומי. עוד בסי' רס"ח וכן ספק ר"ח איש רומי דבעינן ג' ברי עלין לחין, וכ"ה במח"ו סי' שס"ז (צד 429) וכן הובא בשבחי"ל סי' שס"ט, וכוון לסי' הר"ח סוכה מ"ד ע"ב. סי' רצ"ג עד כאן סי' רבינו יעקב וגם רבינו חננאל סירש ח"ל ונראין הדברים כו', הוא בסי' הר"ח בגמרא סוכה ל"ז ע"א ד"ה נישלה סיממחה ועיין בהערות לסי' רצ"ג הערה ד'. וגם בעיור ערך סמם הביא את הר"ח והתוס' סוכה ל"ז ע"א ד"ה נשלה הביאו את סי' הר"ח בשם הערוך (ובמבוא לס' האורה צד 74 נשתבש הלשון ע"י המדפיס וחסר „עוד בסדור עד כאן סי' רבינו"); עוד שם סי' רצ"ח וכן ספק רבינו חננאל דקיי"ל כר' חנינא, הוא בסי' הר"ח סוכה ל"ז ע"ב ועיין בסדור שם הערה ה'. עוד שם סי' שצ"ה מסורש בקונטרס רבינו חננאל סוגיא דשמעתא סלקא אין קרוי להם. עוד שם בסי' שצ"ז הביא רבינו חננאל. סי' ת' ע' 197 מצאתי ה' רבינו חננאל. עוד שם ע' 198 מסי' הרב הגדול רבינו חננאל נזק. סוף סי' תקס"ג וכן הורה רבינו חננאל ב' חושאל⁽²⁾.

רב יהודאי גאון. (סי' ק') אקשו ליה למר רב יהודאי גאון, וכ"ה בבב"ג ברכות (דף י' ע"א). סי' ש"ב בהלכות לולב דקמפרש מר רב יהודאי גאון תני הכי, וכ"ה במח"ו סי' שע"ד (צד 435) עיין שם בסדור הערה ו'. סי' ש"ח ור' יהודאי ספק בהלכות גדולות, ואין זכר מזה בבב"ג לפנינו עיין בסדור שם הערה ג'. סי' תקצ"ב מצינו בהלכה דרב יהודאי מוסלא ומובהק בדורו.

ה"ר יהודה בר ברוך. (סי' ר"ד) שמעתי על הגאונים ר' יהודה בר ברוך ור' יצחק זצ"ל שהיו מתענין מממחרת יום הכפורים, ולא מזכר אצל ר' יצחק שם אביו ובסדרם סי' קפ"ב איתא ור' יצחק ברכי לוי וצ"ל ור' יצחק לוי וכן בלקושי הסדרם

⁽¹⁾ [ראה מה שכתוב ע"ז במ"ע מאגאצין ח"י ע' 72 ובס' Gallia Judaica ע' 520].

⁽²⁾ [ע"ד תולדותיו וספריו האריך בטוב טעם ודעת ה"ח רש"א פאונאנסקי בספרו היקר אנשי קירואן ע' 20].

ענין יו"כ הובא ר' יהודה בר ברוך ור' יצחק לוי, וכן במדרכי הביא ר' יהודה בר ברוך ור' יצחק הלוי, וכן בשבחה"ל סי' שצ"ג (ק"ג ע"ב) הובא מצאתי שהרב ר' יהודה בר ברוך והרב ר' יצחק הלוי זצ"ל שמחננין מסחרת יו"כ אולם במח"ו צד 381 הובא כל זה וכתב ר' יהודה בר ברוך ור' יצחק בר' יהודה ז"ל וידוע כי ר' יצחק בר' יהודה לאחד ור' יצחק הלוי לאחר, לכן יש לתקן במח"ו ור' יצחק הלוי⁽¹⁾.

ה"ר יהודה בר נתן. (סי' תקס"ט) הובא פירוש של רבי יהודה בר נתן על כבוד דבוק שנתבשל עם חתיכות הרבה כו⁽²⁾. הוא חתנו ותלמידו של רש"י, נזכר בר"ת יב"ן והובא הרבה פעמים בתוס' בר"ת ריב"ן והוא סיים לסרש ס"ג דמכות י"ט ע"ב. עיין מבוא למח"ו צד 24 והובא במדרכי, עיין נחלת שד"ל.

ה"ר יהודה בר יצחק, עיין לעיל ערך גור אריה.

ה"ר יוסף מוב עלם. (סי' קע"ב) בתשובת ר' יוסף מוב עלם הגדול זצ"ל מצאתי שני ימים טובים של ר"ה לאו דאורייתא נינהו כו'. והובא גם במח"ו צד 357 וליתא שם מלת „הגדול“ ובמח"ו שם בסוף חתום יוסף מוב עלם בר' שמואל. עוד שם סי' קע"ג וגם את תשובה זו השיב ר' יוסף מוב עלם זצ"ל בר"ה מקום שיש שלח ציבור מתפלל יחד תשע כו' ובסוף חתום יוסף מוב עלם בר' שמואל. ובאמצע הובא וכן מנהג בשתי ישיבות, והיא מוקדמת במח"ו צד 352. עוד בס' ת"א נמצא בכ"א ובכ"ב הוספה, ססק מרבינו יעקב בר' מאיר ז"ל (ר"ת), וכל המאמר הוא לקוח מס' הישר סי' שס"ג, ובכ"א א' חסר השלמת המאמר ונמצא בכ"א כ' כמו שהעירוני בסדור שם הערה ל"ב, ובכ"א ב' שם הובא ומצאתי בתשובות הגאונים בשני דפים הראשונים כתוב ככתב יד רבינו יוסף מוב עלם יין נסך שנתנסך ממנו לע"ז אסור בהנאה ואינו בטל אפילו באלף, וזה הובא בתוס' חולין צ"ז ע"א ד"ה אמר, ותוס' ססחים ל' ע"א ד"ה אמר. עוד שם בסדור סי' תכ"א וכך השיב ר' יוסף הגדול וכו' בסדרם סי' ג"ז, הוא ר' יוסף מ"ע. עוד שם סי' תל"ה ולמען אשר לא ישנה בסדרו (סדר של ססח) יגרס לו מסורת זה המען ר' יוסף הגדול כו'. סי' תקל"ד כך נזקק מפי ר' יוסף מוב עלם, וב"ה במח"ו סי' ק"ג (צד 116).

ה"ר יעקב בר יקר. (סי' ק"ב) השיב (רש"י) אף אני שאלתי את רבינו יעקב בר יקר ואמר לי בענין נטילת ידים⁽³⁾. סי' קל"ה וכן אמר לנו ר' יעקב משום אביו בענין מצות. הוא רבינו יעקב בר יקר, ובמח"ו צד 271 הובא וכן אמר לי רבי ר' יעקב

(1) [נכ"ה בתנחתא לרמב"ם בסוף ה' שביבת עשור ד"ה תרי יומי יו"כ ובלקטשים מהל' אמרכל (שה"ל רי"ג קורנול' בספרו חמשה קונטרסים) דף כ"ג ע"ב ובס' אסופות כ"י דף ס"א כמו שהובא במ"ע מאגנצין ח"י ע' 77. ור' יהודה בר ברוך הובא בפירש"י לחולין מ"ז סוף ע"א: וכדמשכתן תרתי עינותא שמעתי מפי מורי חזקן שנחלקו בת גדולי הדור ר' יהודה בן רבי ברוך וחבריו וכו'. והובאו דבריו בא"ז ח"א סי' ת"א דף כ"ז ע"א ובס' המכריע סי' י"ב. ובראב"ן סי' רל"ט דף מ"ט ע"ב כתב: בזה נחלקו תלמידי רבינו גרשום ורבי יהודה בר' ברוך היה מכשיר וכו' ורבינו שלמה ראה את דבריו האוסרין. ובמח"ו ע' 291 סי' צ"ב איתא: העיר ר' על אדם [גדול] ומנו ר' שניאור בר' יהודה בר' ברוך].

(2) [עיי' מה שכתבתי שם בהערה א'].

(3) [סי' ק"ג ושאלתי את רבי, בשר"ת מרר"ח א"ז ס"ס ק"א כתב שהוא רבינו יעקב בר' יקר].

בר' יקר הזקן משום אביו, עיין בסדור שם הערה א'. סי' קע"ד לא להכריע באתי כי איני כדאי ליעשות סעד לדברי הארי שן סלע וגבעות עולם אך מעבור על משלחתו אשר הזיקני להודיעו מה קבלתי מרבינו יעקב זצ"ל באותה שמועה אני משיבו כשמשמתי לסניו, לא שמעתי מפי קדוש באותה שמועה כו' ואני לא שאלתי כו' ולא כחולק על רבינו יעקב שלא הנהיג כן, כי ידעתי [מידתו] בחר לו כנדולה מכולם, והנהיג עצמו כמסקופה הנדרסת ושם עצמו שירי שיריים ולא מלאו לבו לעמרת הראוי לו, לחדש דבר בדורו ואם רבינו יצחק הלוי שם דברים על לבו, ופיור בשעת המכנסין, אומר אני מקום הניחו לו אבותיו [להתגדר בן], ועל שניהם אני קורא, ועמך כלם צדיקים, ואת אשר עם לבני אני משיב כי דבריו נכוחים למבין, ואם באנו לפרוש מהם כפורש מן החיים ובסוף חתם שלמה בר' יצחק. וכל זה הובא באו"י ח"ב ה' עירובין סי' ק"מ (דף ל"ח ע"ב) וכתב ועל זה השיבו רבינו שלמה וה"ר מאיר חתנו זצ"ל [אולי צ"ל לה"ר מאיר חתנו] כתשובה המתחלת אור נוגה. ובמקום שהוא לסנינו ולא כחולק על רבינו יעקב הביא הוא ולא כחולק על רבינו יעקב בר' יקר. עוד בסי' ר"ז מסי הרב ר' יעקב בר' יקר זצ"ל נאמר לי דמעם בשמים במו"ש כו' ובמח"ו צד 382 כתוב ומסי הרב ר' יעקב ז"ל, והמלות „בר יעקב“ חסרים. ובמח"ו סי' קנ"א (צד 117) הובא והנאון רבינו שלמה בר' יצחק אומר בשם ר' יעקב בר' יקר דמעם בשמים במו"ש כו' וכן בשבחה"ל סי' ק"ל (נ"ב ע"ב) הובא ובשם רבינו יעקב בר' יקר זצ"ל מצאתי מה מעם מברכים על הבשמים במו"ש כו'. עוד סי' רכ"ב ובסדר הזה רבינו נ"ע (הוא רש"י ז"ל) הנהיג את דורו שהעמיק ממכתב ידי רבו מוכהק ר' יעקב בר' יקר שפירשה במס' מגילה לפני המאור הגדול מתקן לכולה גולה רבינו גרשום ז"ל [הוא גרש"ה], וזה הובא גם במח"ו צד 442. עוד סי' רצ"ב בענין סי' סיטם מפי ר' יעקב וכו"ה במח"ו ריש סי' שס"ט (צד 429). עוד סי' רצ"ג זהו לשון מורי הזקן רבינו יעקב אבל רבינו יצחק הלוי סי' סיטמתו ועוקצו שניהם בזוג והוא כלשון רש"י בגמרא סוכה ל"ה ע"ב ועיין בסדור הערה ג', ובסדור שם סיים עד כאן פירש רבינו יעקב, העירותי בהערה ד' שצ"ל עד כאן והמלות „פי' רבינו יעקב“ יש למחוק ע"ש. עוד סי' ש"ב אני החתום נשאלתי אם אומרים זמן בנטילת לולב בשני ימים של חג כו' כך מקובלני ממורי הזקן רבי יעקב בר' יקר וכן דעתי נוטה שאין אומר זמן בנטילתו של לולב ובסוף חתום שלמה בר' שמשון. ועיין בסדור הערה ב'. סי' ש"ז ומצאתי כתוב בשם רבינו יצחק בר' יהודה שאמר משום רבינו יעקב, וכן הביא רש"י שבת כ"ג ע"א ד"ה הרואה. עוד שם סי' תקל"ב כך אמר ר' שלמה נאון בשם ר' יעקב בר' יקר, עיין בסי' תקכ"ד הערה א'. עוד סי' תקצ"ד מעשה נא לפני ר' יעקב בר' יקר על קף חולבת שהניסו בה קדירה מלאה בשר ושיער בששים, וכו"ה בסדרם סי' רל"ח¹).

ה"ר יעקב בר' מאיר (ר"ת). (סי' קס"ג) הבאתי בהערה י' את ההוספה הנמצאת בכ"י ב' מהסדור (כ"י הרשד"ל). ח"ל ורבי יעקב זצ"ל בן רבי מאיר הנהיג במקומו לתקוע קשר"ק לזכרונות ולשופרות כמו למלכיות כו'. ור"ת הוא נכד רש"י ונפטר בשנת ד"א תתקל"א, ס"ז שנים אחר אשר הלך רש"י ז"ל למנחות וה' בזמן אשר חי רש"י עוד צעיר לימים. עוד סי' ת"א בכ"י א' וכו"ה ב' נמצאת הוספה

¹ [ע"י מ"ע תרשי 1907 סי' 114 ומ"ע REJ. לשנת 1907 ע' 269].

ורשום זה אישר פסק ה"ר יעקב בר מאיר זצ"ל והוא בענין מין כששים ונמצאה בס' הישר ס"י שפ"ג והובא שם שרבינו שלמה הגיה (ולא הביא זקני), ועוד שם וכן היו נוהגין חכמי גרובנא, ועוד יש מהן שאין שומעין לפסק רבינו שלמה, עיין שם הערה א'.

ה"ר יצחק הלוי. (ס"י קע"ד) וכבר נחלקו כל חכמי הדור על מוספי ראש השנה כגון רבי יצחק הלוי, ובכ"י ב' איתא וכבר נחלקו כל חכמי הדור על מוספי ראש השנה הנאון רבי יצחק, וחסר מלת „הלוי“, ובמח"ו ס"י שכ"א (צד 357) הובא ג"כ וכבר נחלקו גדולי הדור על מוספי ר"ה הנאון ר' יצחק לוי ור' [צ"ל אמר]. ובשבה"ל ס"י ר"צ הובא וז"ל ובמנהגות הגאונים ז"ל מצאתי בלשון הזה שכבר נחלקו גדולי הדור על מוספי ר"ה הנאון רבינו יצחק הלוי ז"ל כי ונשתלחו הדברים לר' שלמה ג"ע ובא והכריע בו, וכן הוא בס' האגור ס"י תתקי"ב, ובסדרו הובא ונשתלחו הדברים לרבינו נשמתו עדן ובא והכריע בו, והובא שם התשובה מרש"י וחתם שלמה בר יצחק, ובתשובת רש"י כתוב ג"כ ועתה שמעתי שהגהני רבינו יצחק הלוי בו ובאוי"ז ח"ב ה' עירובין ס"י ק"מ (דף ל"ח ע"ב) הביא כל זה וכתב ועל זה השיבו רבינו שלמה וה"ר מאיר חתנו זצ"ל [אולי צ"ל לר' מאיר חתנו זצ"ל] בתשובה המתחלת אור נוהג. עוד שם בס' הגי"ל ואם רבינו יצחק הלוי שם דברים על לבו, ופיזר כשעת המכנסין, אומר אני מקום הניחו לו אבותיו [להתגדר בן], ועל שניהם אני קורא ועמך כלם צדיקים, ואת אשר עם לכבי אני משיב כי דבריו נכוחים למבין, ואם באנו לפרוש מהם כפורש מן החיים, וכ"ה במח"ו צד 358. עוד ס"י קע"ז והנאון רבי יצחק הלוי ביטלו בוורמשא, וכ"ה בפרדס ס"י קס"ח ובמח"ו צד 360 הובא והנאון רבי יצחק הלוי ביטלו בנרמייא. ובשבה"ל ס"י רפ"ז הובא ג"כ ביטלו בוורמשא. עוד ס"י ר"ד שמעתי על הגאונים ר' יהודה בר ברוך ור' יצחק זצ"ל שהיו מתענין ממחרת יום הכפורים. הכוונה לר' יצחק הלוי, עיין לעיל בערך ר' יהודה בר ברוך מה שכתבתי שם. עוד ס"י רס"ז נשאל מאת רבינו יצחק [הוא ר' יצחק בר' יהודה, עיין בערכו] על קורות והימין בו וגם סגן לוי נשאל והשיב כמו כן בו, וכ"ה במח"ו ס"י שני"ט (צד 413) והכוונה בהמלות סגן לוי לרבינו יצחק הלוי. עוד ס"י רס"ז כך הורה ר' יצחק הלוי זצ"ל שאין מונעין הנשים לברך על הלולב וסוכה, וכ"ה במח"ו ס"י שני"ט (צד 413) ועיין בראב"ן ס"י פ"ז. עוד ס"י רצ"ג אבל רבינו יצחק הלוי היה מפרש פיטמטו ועוקצו שניהם בזנב. והוא לשון רש"י בנמרא סוכה ל"ה ע"ב, עיין בסדרו שם הערה ג'. עוד ס"י ת' וכן הורה ודרש לרבים רבינו יצחק הלוי. עוד ס"י תקצ"ד סגן לוי השיב בתשובתו לר' שלמה בר' יהודה ובפרדס ס"י רל"ח סגן לוי רבינו יצחק הלוי [ר"ל סגן לוי] שהוא ר' יצחק הלוי השיב לתשובתו לרב שלום בר' יהודה ובהקדמה לשבלי הלקט (דף ט') הבאתי כי בח"ב כ"י ס"י כ"ז הובא הר"י שלום בר' יהודה והביא שם ר' יצחק לוי השיב בתשובתו לר' שלום בר' יהודה. עוד שם בסדרו ור' מאיר בר' שמואל העיד שכן אמר לו רבי יצחק הלוי וכ"ה בפרדס ס"י רל"ח ובשבה"ל שם ח"ב ס"י כ"ז ושם הביא כי ר' יצחק לוי אמר לר' מאיר בר' שמואל, ור' מאיר בר' שמואל הוא חתן רש"י, אביהם של הרשב"ם ור"ת. עוד שם ולא היה מחמיר בדבר לכד הנאון ר' יצחק הלוי מפני כבוד רבו, הוא היה רבו של רש"י ז"ל ותלמידו של ר' אליעזר הגדול, וה"ר ראש ומהני בוורמייא כמו שהביא האוי"ז ח"ב ס"י ק"מ 75 b בשם רש"י

שכתב ואם רבינו יצחק הלוי שם דברים על לבו בשעת המכנסין שהיה דבר ומנהיג לרדור ועל סיו יצאו ויבאו. והלך לעולמו בשנת ד"א תת"ל כמובא ביוחסין והוא בן הר"י אלעזר הלוי⁽¹⁾.

ה'ר יצחק בר יהודה. (ס' קע"ז) כלומר רובם היו אומרים והשיאו בר'ה וי"ה, ורבינו יצחק בר' יהודה בשם רבו ר' אליעזר אמרו כל ימיו וכך היו נוהגין במגנצא, וכ"ה בפרדס ס' קס"ח ועיין בסדור שם הערה א'. עוד ס' רס"ו נשאל מאת רבינו יצחק על קורות ורהיטין וכ"ה במחיו ס' שני"ט (צד 413) וכן בחפשי מטמונים ס' כ' והכוונה לר' יצחק בר' יהודה, והובא ג"כ שם וגם סגן לוי נשאל. הכוונה לר' יצחק הלוי. עוד ס' שצ"ז נמצא שאלה בענין נר חנוכה וחתם יצחק בר' יהודה. וכן הובא במחיו צד 201 ומצאתי השאלה והתשובה בפרדס ס' קצ"ט, עיין בסדור שם הערה א'. עוד ס' שצ"ז מצאתי כתוב בשם רבינו יצחק בר' יהודה שאמר משום רבינו יעקב כו' בענין נר חנוכה. כן הוא גם בפירש"י שבת כ"ג ע"א ד"ה הוואה ומצאתי בשם רבינו יצחק ב"ר יהודה שאמר משום רבינו יעקב כו' ורבינו יעקב הוא ר' יעקב בר יקר. עוד בס' שכ"א ושמעתי שנחלקו במגנצא שני גדולי הדור ר' יצחק ב"ר יהודה ור' שמואל ב"ר דוד הלוי בענין הפסורה, וכ"ה בפרדס ס' קצ"ח ובס' כ"א ובעל שבלי הלקט ס' ק"צ (ע"ד סע"א) הביא זה בשם מעשה הגאונים. עוד ס' ת"ה והגאון ר' יצחק ב"ר יהודה ה' אוכל ערב ת"ב ביצה אחת בלבד ענין אבילות, ובפרדס ס' ק"ס והגאון ר' יצחק שמעתי עליו שהוא אוכל ביצה אחת ערב ת"ב דרך אבילות. חסידים המלות "בר' יהודה" וגם בשכ"ה ס' רס"ה הובא סתם והגאון רבינו יצחק זצ"ל ה' נוהג לאכול ערב ת"ב ביצה אחת דרך אבילות, ובתניא ס' נ"ט הביא ומצאתי שהגאון רבינו יצחק פאסי ז"ל הוא הרי"ף ויש למחוק מלת "פאסי". וכן בס' ת"ז יש פרושין אוכלין ביצה אחת לברה מין מאכל שאין לו פה כגון ר' יצחק בר' יהודה שאכל ביצה בערב ת"ב, וכן הובא במחיו ס' רס"ד (צד 225). עוד בסדור ס' תקצ"ד והרב ר' יצחק בר' יהודה הורה בששים. עוד בס' תרכ"ד ותרכ"ז הובאו שאלות המתחילות ושאלתם, וחתם יצחק בר' יהודה, ונמצאים גם במחיו צד 289 ושם בס' פ"ב וס' פ"ט חתום יצחק בר' יהודה, הוא היה רבו של רש"י והובא הרבה פעמים ברש"י בנמרא ובס' לנ"ך והובא בתוס' והוא היה חי במגנצא בקרוב משנת ד"א תת"י עד ד"א תת"ט וה' תלמיד ר' אליעזר הגדול. ועיין בהקדמת ר"י מיללער לתשובות חכמי צרפת ובהקדמה שלי לשבלי הלקט הערה ק"ג והוא הוא ר' יצחק הצרפתי שהבאתי שם וע"ש הערה קכ"ד⁽²⁾.

ה'ר יצחק בר שמואל. (ס' קס"ג) הבאתי בהערה י' את ההוספה הנמצאת בכ"ב מהסדור (כ"י הרשד"ל) וז"ל ור' יעקב בן רבי מאיר זצ"ל הנהיג במקומו לתקוע קשר"ק לזכרונות ולשופרות כמו למלכיות כו' והר' יצחק בן אחותו מוסיף על דבריו כו'. הוא רבינו יצחק בר' שמואל מדנמר והיה נכדו של רבינו שמחה מוויטרי וכן אחותו של ר"ת והרשב"ם והוא נקרא גם ר' יצחק הזקן והוא הר"י הנזכר בתוס', עיין מבוא למחיו (צד 32) ובנחלת שד"ל (צד 26)⁽³⁾.

(1) [עיי' Gallia Judaica י' 196].

(2) [ע' מ"ע החדשי 1907 ע' 108 כ"י 92].

(3) [עיי' GJ. ע' 161].

ה'ר' יצחק בן דורבלו. (ס' ח') ע' 197 נמצא חתם באמצע המאמר "יצחק". עוד שם ואני יצחק חסתי בפרק אלו עוברין ולא מצאתי. עוד שם במאמר שלאחריו חתם "יצחק". עוד שם ואני שמעתי משום רבינו שמואל הוא במאמר הנוסף בסדור. והנה הרשד"ל באנרותיו (צד 231) כאשר הביא כי קנה את סדור רש"י כ"י כתב ששם נזכר גם כן ר' יצחק בן דורבלו. ובוודאי טון הרשד"ל להמאמרים שהבאתי וחתום "יצחק" סתם. ור' יצחק בר דורבלו הובא הרבה פעמים במחזיו במאמרים אשר נוספו ממנו ורשום תמיד "ח", ר"ל תוספות. ובצד 248 הביא ואני יצחק בר דורבלו ראיתי ברמרו דאורייע ביה מילתא בר' יוסף בנו של רבינו יעקב בן רבנא מאיר [הוא ר"ח] מבנו ואחר שהתפללו מנחה בע"ש בבית הכנסת ישב לו ר' שלמה אחי רבינו [הוא רבינו שלמה בר' מאיר] שהיה מתפלל ואמר לו רבינו יעקב אחיו [הוא הר"ח] לך להביא יוסף בני לבית הכנסת שלח עמו החבר ר' יצחק בן רבינו שמואל [הוא בן אחותו של הר"ח והרשב"ם, עיין לעיל בערכו] ואחרים עמו כיון שבא לבית הכנסת ירד הרב ר' שלמה לפני הארון ואמר ברכו, והוא בענין להוליך האבל לבית הכנסת, ובסוף הביא עד כאן הוספתי לפרש אני יצחק בר דורבלו. וכן במחזיו ס' ש"ג (צד 388) כך שמעתי באלמנצא אני יצחק בר דורבלו. וכאשר הובא במחזיו משמע דורבלו שם אביו של ר' יצחק. ועיין בשו"ת מהר"ם ב"ב ס' תק"א של מר דורבלו, ונהרג בשעת הגזירה ע"ש. ועיין בנחלת שד"ל ובכרי הרב הגדול ר"י סערלעס בספר הויכל לגרעץ צד 31.

ה'ר' מאיר בר יצחק. (ס' קע"ד) ומשבחתי משם ושמעתי מפי צדיק ר' מאיר בר יצחק שמסדרן, הובא ג"כ במחזיו ס' שכ"א (צד 358) וכן בשבה"ל ס' ר"צ הובא ג"כ התשובה מרש"י שכתב ושמעתי מפי אותו צדיק ר' מאיר בר יצחק שמסדרן, הוא ר' מאיר שליח צבור, ובמחזיו ס' קנ"ה (צד 142) הובא ר' מאיר בר יצחק שליח צבור מורמייזא דקדק שצריך לומר עלינו ועל כל עמו ישראל, וכן נהג לומר בציבורו מורמייזא, ורש"י אמר יישר. עוד בסדור ס' תע"ז וי"א לא מצינו מקום שנקראת שבת חמדה אלא ר' מאיר שליח צבור ההגון היה מתקן הדבר כן, וכ"ה במחזיו ס' ק"ג (צד 82) ובפרדס ס' ג' הגי' רבי מאיר אומר שליח צבור כהגון היה מתקן. ובשבה"ל סוף ס' ע"ז ור' מאיר ציר נאמן וצ"ל היה מתקן הדבר כך. ובפרדס שם לא נכון "כהגון" במקום "ההגון". ולדעתי כהגונה ע"פ מאמרים היתה לי נחלתי וגו' (ירמיה י"ב ח'), זה שליח ציבור שאינו הגון היורד לפני התיבה (תענית ט"ז ע"ב). לכן הביא על ר' מאיר שליח צבור "ההגון", והוא הובא ברש"י הושע נ' ט', תהלים ע"ג י"ב, ובתוס' ר"ה י"א ע"א ד"ה אלא, ועיין עמודי העבודה (צד 162)¹.

(1) [צונץ, צור געשיכטע ע' 61. וע"ר תולדותיו ופיוטיו האריך צונץ בס' ליטעראטור-געשיכטע דער סינאגאגאלען פאקטוע ע' 145 וכו' ושם בע' 248 וכו' מונה וסופר את הסליחות שחבר, וע' מש"כ רמ"ש ברשימתו הגדולה CB. ע' 1700 ובסעראפסעס 1864 ע' 66. בפירוש המחזור כ"י אוקספורד 1206 כתוב: ושמעתי מר"י קרא ששמע מר' מאיר שליח צבור כשהיה מתפלל. ע"י בליטעראטורבלאט דעם ארוענעס 1844 ע' 251 והחוקר שנה א' ע' 29. — מנהיג רמ"ש נחשטן ונתקבלו בעולם. ע"י הגמיימ פ"ב כה' מגילה אות צ' מונא בשו"ת מהר"ל ס' ג'ה, ובמנהגי מהר"ל בסדר שני וחמישי ושני הביא: וכן איתא במנהגי דר"ם ש"צ.

ה'ר מאיר שלח צבור. עיין בערך שלפניו.

ה'ר מאיר בר שמואל. (ס' תקצ"ד) ו'ר מאיר בר' שמואל העיד שכן אמר לו ר' יצחק הלוי, וכ"ה בפרדס ס' רל"ח, וכ"ה בשבלי הלקט ח"ב כ"י ס' כ"ז, והוא חתן רש"י, אביהם של הרשב"ם ור"ת⁽¹⁾.

רב משה נאון. (ס' נ"ה) כך ידוענו מה'ר נאון שמכרך מלך מהולל בתושבחות, כתבתי בהערה ד' שיש לתקן כך שמענו מרב משה נאון, כמו שהוא לנכון במחזיו וטובע מסדור רע"ג דף כ"ד ע"ב, ודברי ר' משה נאון הובאו בערוך ערך תפל. עוד ס' ת"ס והכי אמר רב משה נאון יחיד שטעה בלילי שבתות ולא התפלל אתה קדשת בו וכו' במחזיו ס' ק"ה (צד 88) וטובע מן סדור רע"ג דף כ"ה ע"ב וכן הובא בפרדס ס' ג' וכשבה"ל ס' ס"ו, ובעל שם הגדולים הביא וז"ל רב משה נאון סדור ה' לנאונים במתא מחסיא וסמכו רב בהן צדק נאון והיה שנת ד"א חר"ג ושמו רב משה בהן בן יעקב כו'.

ה'ר משולם. (ס' ק"ב) וכבר פסק רבינו משולם הגדול בתשובותיו כו' וכ"ה במחזיו ס' ע"ג (צד 40). והוא רבינו משולם בר' קלונימוס ונזכר הרבה פעמים בתוס' וה"י פייטן ובשבלי הלקט ס' כ"ה הביא בשם רבינו גרשום מאור הגולה וגם רבינו קלונימוס זצ"ל שחכם גדול היה ופייט קרובות לכל הרגלים ור' משולם בנו ידענו שחכם גדול היה ופייט קרובה לצום כפור כו', וגם רש"י כ"מ ס"ט ע"ב ד"ה מפרין הביא וכן יסד רבינו משולם בפיוט חכמי מדות מפרזים. הוא ביוצר ליום שני של פסח ד"ה אפיק⁽²⁾.

ה'ר משולם בר משה. (ס' קע"ז) ר' משולם בר' משה שאל את ס' אריות יושבי ירושלים והשיבו שאומרים והשיאנו בריה וי"כ, וכ"ה במחזיו ס' שכי' (צד 360) וכן הובא בשבה"ל ס' רפ"ז (קל"ה ע"א) גם בפרדס ס' קס"ח

ובמנהגים לר' אייזיק מירנא במנהג של חול ביום א' ג' ד' ו' איתא: אבל רבי מאיר שלח צבור הוסיף גואלו ה' צבאות שמו קדוש ישראל וכו' וכן נוהגין. עי' צונץ לט"ג ע' 146 הערה 2. ואפשר שעליו נאמר בלקוטי פרדס דף י"ב ע"ג: כך שמעתי מה קדוש אומר בעבורי לפני התיבה ולא היה אומר מיום כפורים שעבר ועד וכו' יהון שרן ולא ככתוב ונסלח, ותח' צונץ בלס"ג שם הערה 8 הביא שכ"י האמבורג ובינענען איתא: ושמעתי שר' מאיר שי"ן לא היה אומר ככתוב בתורת משה עבדך, והו' מודיו של כה"ג בעבודה כמוסף יוה"כ, ורבינו מנחם מירש פויטי ו' מאיר, כה"תא בכ"י ר"ד קופסאמן ז"ל ס' 400 ושם כמוף הפירוש הסליחה אנוש עד דכא תשוב כתוב: חטאת פירוש הסליחה שיסד ר' מאיר שלי' צ"י זצ"ל ונכתב מפיו רבינו אלעזר בן רבינו יהודה זצ"ל, וכן לקמן שם דף רנ"א ע"א. ולפ"ד הח' צונץ (לס"ג ע' 249 ס' 31) אפשר שיסד ר"מ הסליחה הנ"ל אנוש עד דכא לברית מילה בנו ר' יצחק שקידש השם בנרות תתני בוירמיווא (קונטרס ווירמיווא לר"א יעלזניק ע' 4, ואלעזר מארמיראלאניוס ע' 6 הערה 19). ור' יוסף לעיונשטיין אבד"ק סעראצק כתב (לקורות היהודים בלובלין לרש"ב גיסענבוים ע' 189) ע"פ מסורה שר"מ ש"צ בא ללובלין ונפטר שם⁽³⁾.

(1) עי' משי"ב גראסס בספרו G.J. ע' 304.

(2) עי' במ"ע החדשי 1907 ע' 111 ס' 164 ושם 1906 ע' 696 ואלעזר במארמירא-לאניוס ע' 484 ס' 26 והערה 2 ודברי ר"מ הגדול בנידון שלפנינו הובאו ג"כ בשו"ת מהר"ם ב"ב דפוס ברלין ע' 65 ס' תק"ט, וכבר פסק בנחתיה בסדור רש"י בס' ע"ה וק"ו.

וכן במדרכי סוף ר"ה, ומי הם האדיות האלה עיין קבוצת חכמים (צד 58) ובהחיקר שנה ראשונה (צד 217)⁽¹⁾.

רב נחשון ריש מתיבתא. (ס"י י"ב) והכי אמר רב נחשון ריש מתיבתא כריעות שכורעין [בקדיש] כו' לקוח מן סדור רע"ג צד 4 וגם המנהיג ס"י כ"ח וסא"ח ס"י נ"ו הביאו דברי רב נחשון. והכ"י הביא דברי הכלבו וגם את ספר הפרדס [הוא בסדרס דף י' ע"ב] ושם חסרים המלות "והכי אמר רב נחשון".

רב נטרונאי גאון. (ס"י ב') חדא דשאליל קמי רב נטרונאי גאון וציל ולא שדרה. כל זה הי' בסדור רע"ג ולפנינו חסר⁽²⁾ והמנהיג ס"י א' הביא כל הסימן בשם רב עמרם וכן הובא במח"ו ס"י ל"ט ובסדרס ס"י ה'. ס"י ג"ג שאליל מקמיה רב נטרונאי גאון בענין אם לא נחמלא זקנו מהו שיעשה שליח צבור. לקוח מן סדור רע"ג דף י"א ע"א וכן הוא בתשובת הגאונים ליק ס"י פ"ד ועיין בסדור בהערה א' ושם הארכתי. עוד ס"י ג"ד ותו ששאלתם אם מצטרפין תשעה ועבר, הוא ג"כ בסדור רע"ג שם ועיין חמדה נגוזה ס"י קכ"ד והובא ג"כ במח"ו ס"י ל"ט (צד 23) וכן הביא גם הסדור או"ח ס"י ג"ב בשם רב נטרונאי. עוד ס"י ג"ה ותו שאלו מקמיה דרב נטרונאי גאון וציל הנכנס לבית הכנסת ומצא צבור שמתפללין כו', הוא ג"כ לקוח מסדור רע"ג דף כ"ד ע"ב וכו' בחמדה נגוזה ס"י נ"ו והובא במדור שם ס"י ג"ב וע"ש בכ"י וברא"ש ברכות פ"ה ס"י ו' הביא זה בשם רב עמרם, והובא גם במח"ו שם ס"י מ'. עוד ס"י של"ד והכי אמר רב נטרונאי ריש מתיבתא בהלל ובמגילה ובק"ש אם פסק כדי לזמור את כולה אינו חוזר, הוא לקוח מן סדור רע"ג דף ל"ז ע"א וכו' במח"ו ס"י רס"ג (צד 208) ועיין שבה"ל ס"י קצ"ה. עוד ס"י ת"ג וכן אמר רב נטרונאי גאון בר' הולאי ראש ישיבה ת"כ שחל להיות במו"ש כו', וכו' במח"ו ס"י רס"ו (צד 228) ועיין ברי"ף גאון ה' הברלה דף י"ח מה שהביא בשם רב נטרונאי. עוד ס"י תע"ה ושאליל מקמי רב נטרונאי בליל שבתות בברכות אחרונות שבק"ש אומרים ברוך ה' לעולם כשאר ימות החול או אומרים ושמרו, ושדר להו הכי כו' והביא וכן מנהג בישיבה שלנו ובבית רבינו שבבבל, והכי אמר רב שלום גאון כו' בישיבה ובבית רבינו אין מנהג. לקוח מסדור רע"ג דף כ"ה והובא במח"ו ס"י ק"ב (צד 81) ובסדרס ס"י ג' בקצת שינויים ובשבלי הלקט ס"י ס"ה הוא כלשון הפרדס ומוכא בסדור או"ח ס"י רל"ו וס"י רס"ו ועיין בתשובת הגאונים שערי תשובה ס"י פ' לרבינו האי. עוד שם ס"י ת"פ בענין מנן אבות בדבריו והכי אמר רב נטרונאי גאון. לקוח מן סדור רע"ג דף כ"ה ע"ב והובא גם בסדרס ס"י ג' ובמח"ו צד 83. עוד שם ס"י תס"א והכי אמר רב נטרונאי גאון ריש מתיבתא בענין קידוש בבית הכנסת, לקוח מסדור רע"ג כ"ה ע"ב והובא בתשובות הגאונים ליק ס"י ג"ב ועיין תשובת הגאונים שערי תשובה ס"י קכ"ד ואור זרוע ח"ב ס"י כ' ותוס' פסחים ק' ע"ב ע"ש שהביאו דברי רב נטרונאי ועיין סדור או"ח ס"י רס"ט ובכ"י שם וכן

(1) [שוח"ה לא ידע עוד מכ"י אוקספורד ס"י 2667 ומשם נראה שהמשיכים הכתו אליהו כהן ראש ישיבה י. . . ואביתר הכהן הנרבוני (2). עוד תמצא שרי"ם שלח שאלה ממנוצא לעיר הקדש בראב"ן דף ע"ה ע"ב. ועי' במבוא לס' מעשה הגאונים ע' XX הערה צ].
(2) [בגרסא ליתא, אמנם נמצא בכ"י אוקספורד ס"י 1096 ובכ"י וולצ'ברגער כתאב'הם של בהמ"ד לרבוני בניוארק כמו שהביא הח' מהר"א מארכס בתוספות ותקונים למד"ע ע' 2].

הובא במחז' צד 83. ס' חציב ושאלו מקמי רב נטרונאי נאון ביו"ט צריכין לבצוע על ב' ככרות. הוא בסרע"ג דף כ"ו ע"ב והובא בשערי תשובה ס' קס"ו ור"ב וחמרה ננוה ס' נ"ו ובפרס ס' צ"א. עוד שם ס' חצי"ט ושאלו מקמי רב נטרונאי נאון, כהן עם הארץ וישראל ת"ח איזה מהן קודם לקרות בתורה תחילה. וישר הכי כו', לקוח מן סדור רע"ג דף כ"ט והובא במחז' ס' קכ"ג (צד 93). ס' ת"ק והכי אמר רב נטרונאי נאון, הוא מסדור רע"ג דף כ"ט ע"א בשינוי לשון קצת והובא במחז' ס' קכ"ד צד 94 ועיין מור א"ח ס' קמ"ג. עוד שם ס' תק"ב וכך אמר רב נטרונאי נאון כו', הובא במחז' צד 98 ובסדור נשמת מאמר שלם, ונובע מסדור רע"ג דף כ"ט ע"א. עוד ס' תקכ"ה והכי אמר רב נטרונאי נאון בסו"ש בכורא מאורי האש כך עושין בשתי ישיבות שמתחלקין בכפות ידיהם כו'. לקוח מסדור רע"ג ל"א ע"ב וכו' בפרס ס' ק"א ובמחז' צד 117 וברי"ץ נאות ה' הבדלה דף מ"ז שכן אמר רע"ג משמו ועיין שערי תשובה ס' ק"ב ק"ג ובתשובות הגאונים ליק ס' מ"ט ועיין בהערות שלי לתשובות הג"ל צד 18. עוד ס' תק"ל והכי שדר רב נטרונאי נאון יוה"כ אע"פ שחל להיות בחול מברכין על האור כו', נובע מסדור רע"ג ל"ב ע"א והובא בפרס ס' ק"ג ובמחז' צד 119.

מר ניסים בריה דרב שמואל. (ס' צ') והכי אמרו משמיה דמר ניסים בריה דרב שמואל דכי הוו בעשרה צריך למיברך נכרך אלהינו שאכלנו משלו כו'. והעירותי שם בהערה נ': כן הובא בפרס ס' צ"ג ושם הג"י הכי אמרין משמיה דמר רב ניסי בריה דרב שמואל וכן בס' הסדרים הג"י רב ניסי ובלקוני הפרס (ו' סע"א) בטעות משמיה דמר יוסי בריה דרב שמואל, והעירותי בכמא לסי האורה (צד 105) שזה הובא בתוס' ברכות מ"ט ע"ב ד"ה נכרך בלי הזכרת שמו, ומה שכתבו התוס' וכן מפורש בסדר רב עמרם, אין זכר מזה בסדור רע"ג שלפנינו⁽¹⁾. וראיתי במחז' ס' ס"א (צד 32) שהביא והכי אמרו משמיה דרב כימי בריה דרב שמואל, אין ספק שצ"ל דרב ניסי.

ה"ר נתן. (ס' תקט"ה) והכי אמר רבינו נתן שאין מנהג אצלינו לומר שלש עשרה מדות כחפילתו לבדו או בציבור. לקוח מן סדור רע"ג דף ל"ה ע"ב, וכן הובא בשמו בסור א"ח ס' תקס"ה וכו' במחז' ס' רע"א (צד 232) ובשבה"ל ס' כ"ט הביא זה ויכנהו ר' נתן נאון, ועיין שם הגדולים אות נ' ס' 20 ובהערות שט בסוף הספר ס' נ"ה⁽²⁾.

ה"ר נתן ב"ר יחיאל. (ס' קס"ג) שם בהערה י' הבאתי כי בכ"י ב' (כ"י הרש"ל) נמצא בסוף הסימן הוספה בשם ר"ת והובא שם שכן היה מנהג במקומו של ר' נתן ב"ר יחיאל שסדר הערוך כמו שכתב בערך ערב ע"כ. הוא בערך ערב א' ע"ש וכן הביא דברי הערוך האו"ז ח"ב ה' ר"ה סוף ס' רס"ט וכן המדרכי ה' ר"ה ס' תשיך ועיין בערך השלם בהערות ד"ר קאהוט ז"ל.

סגן לוויה. (ס' תקצ"ד) סגן לוויה השיב בתשובותיו לר' שלמה בר יהודה. ובפרס ס' רל"ה איתא סגן לוויה רבינו יצחק הלוי [ר"ל סגן לוויה שהוא ר' יצחק הלוי]

⁽¹⁾ [הובא בב' כ"י הג"ל, ע' בחוספות ותקונים לסרע"ג שם ע' 8].

⁽²⁾ [ראה מה שכתבתי בכמא לסי מחכים, קראקא תרס"ט, ע' XX אות ה'].

השיב לחשובתו לרב שלום בר' יהודה [עיין בערכו] על בשר כחלב שהוא טהה ואוסר במשהו. וגם הרש"ל בס"י כ"ט הביא רבינו יצחק הלוי הנקרא סגן לזיה מנרמייזא.

רב עמרם גאון. (ס"ד) ומכך לדבר מצאתי בסדר רב עמרם, הוא בסדר רע"ג צד 14. ס"י ר"ח ובסדר רב עמרם מצאתי, הוא בסדר רע"ג ס"ז ע"א וז"ה במח"ו ס"י שמ"ג (צד 374) ועיין בסדר שם הערה ה'. עוד ס"י חמ"ו ובסדר רב עמרם מצאתי, וז"ה במח"ו ס"י רס"ה (צד 229) עיין בסדר הערה נ'. ס"י תל"ב מסורש בסדר רב עמרם, וז"ה במח"ו ס"י קל"ה (צד 108), ולפנינו בסרע"ג בסגנון אחר, עיין הערה ד'. ס"י תפ"ו והכי אמר רב עמרם גאון, הוא בסרע"ג כ"ו ע"א עיין שם הערה ה'. עוד ס"י תקכ"ו והכי אמר רב עמרם ריש מתיבתא אין מברילין על הפת כל עיקר, לקוח מסדר רע"ג ל"ב ע"א והובא בסדרס ס"י קי"ב ובמח"ו צד 118. ורש"י בנישין ג"ט ע"ב ד"ה נחפרה חבילה הביא וכן סידר רב עמרם, ועיין בס"י שם הבאתי המאמרים המובאים בסדר ולקוחים מסדר רע"ג בלי הזכרת שמו.

רב פלמוי גאון. (ס"י ע"ו) הדר שדר רב פלמוי בר אביו ריש מתיבתא מיקמי דלישתי לא צריך לברוכי שהכל כו', וז"ה גם בס' הסדרים (ובכ"י ב' חסר ההתחלה מהסדר). ובמח"ו ס"י נ"ד (צד 29) כתוב הכי שדר¹) ועיין במדרכי ברכות ס"ו ס"י קנ"א. עוד ס"י רי"ח והכי אמר רב פלמוי בר אביו ראש ישיבה, ובמח"ו ס"י שע"ו (צד 437) הובא והכי אמר רב פלמוי גאון, עוד ס"י שמ"ט וכן אמר רב פלמוי ראש הישיבה וז"ה בסדרס ס"י י"ב ובלקוטי הפרדס (ר"ט ע"ב) ובמח"ו ס"י שי"ג (צד 387). ובאגרת רב שרירא גאון הביא ובתריה בשנת [אלף] קנ"ג [היינו לשטרות והוא ד"א תר"ב ליצירה] מלך מר רב פלמוי בר מר רב אביו י"ו שנה, ומר רב צמח גאון היה בנו ומלך בשנת אלף קס"ג [הוא ד"א תרל"ב ליצירה], וכן הוא בס' הקבלה להראב"ד ועיין רישום צד 186.

רב צמח גאון. (ס"י ס"א) ושאלו מקמיה רב צמח ראש ישיבת גאון יעקב בישיבה היא סומבריתא מהו שיאמר קידושא דסידרא אם אינו קורא כו', לקוח מן סדר רע"ג דף י"ד ע"ב והובא במח"ו צד 25 והובא בשם רב צמח גאון בסדר או"ח ס"י קל"ב וכתב שם הב"י כן כתוב בספר הפרדס, אבל לא נמצא לפנינו בסדרס רק בלקוטי הפרדס (ט' ע"א) ובמסעות שם מקמי רב יצחק צמח ראש ישיבת גאון יעקב וצ"ל מקמי רב צמח ומלת "יצחק" יש למחוק. והוא היה בנו של רב פלמוי גאון, עיין בערך שלפניו, ונפטר שנת ד"א תרל"ג.

רב צדוק ריש מתיבתא. (ס"י ר"כ) וכן אמר המעס אדונינו מאור עיינינו מר רב צדוק ריש מתיבתא זכרנו לעד, לקוח מן סדר רע"ג מ"ב ע"ב ושם הובא אדונינו מאור עיינינו מר רב צדוק גאון זלתי"ה ובמח"ו בסוף ס"י שע"ה הובא ג"כ ריש מתיבתא ובשבה"ל ס"י ק"ל (נ"ב ע"א) הובא אדונינו מר רב צדוק מאור עיינינו זצ"ל.

⁽¹⁾ [בסדרס ס"י ע"ו הערה א' כתב רש"י ד"ל: ונעלם ממנו המקור מזה אשר שאב רש"י. אמנם ג"ז נובע בסרע"ג אלא שבנדרסם ליתא והוספות ותקונים לסרע"ג ע' 7 תמצא כל הסימן].

הזר קלונימוס איש רומי. (ס' יצ"א) ס' ר' קלונימוס איש רומי. והו
הובא בפרסם בס' קליב (דף כ"ז ע"א) באמצע המאה. אשר אין לו ישיבות
כלל יש. וכן הובא במח"ס ס' צ"ה (צד 390). ועיין בסדר שם הערה ב' מה
שרבאתי משבדיל. והוא המובא ברש"י ביצה כ"ד ע"ב גם עתה בא אלי מכתב
מגרמייט שבה לשם אדם גדול זקן ויושב ביישיבה מן רומא וישמו ר' קלונימוס
ובקי בכל הימים והורה כן. ובס' הישר לר"ת ס' קט"ז הביא ר' יוסף קרא אחר
ישמעאל ס' רבינו קלונימוס איש רומי שהגדיר מותר בקדושי והבדלה כו' ובעל
אויז ח"ב ס' רע"ה הביא ורבנא קלונימוס הזקן איש רומי בן רבנא שבת בבווא
למדינת גרמייטא לאחר פטירת רבינו יעקב בר יקר וצ"ל שאלו טמנו דבר זה והוציא
חותם עדות קודש והראה ככתב שכבר נשאל שאלא זו כמחא רומי וכתב בו
שאל מר שלמה היצחקי מן רבנא מרנא רב נתן נאון שחיבר ספר הנקרא ערוך
ומן מר דניאל אחיו ומן מר אברהם אחיו והשיבו גם הם שכבר נשאלה
בבית מדרשו של אביהם מר יחיאל נאון והשיב בשם מר יעקב [נאון] ריש
מתיבתא דמחא רומי כו'. ועיין במבוא להרש"ה צד 50, והארכתי אדותיו במבוא
לס' האורה צד 108 כי מובא היכה פעמים בפרסם!).

קליר (ר' אלעזר הקליר). (ס' ש"ו) ומחמת חידוש הפרשה וחוב המעשר
יסדו לה בפיוטין קרובה מיוחדת היא [איוס] אמצה עשירייה ושוררו עליה קיבוץ
עשרונים ועשירות המצוינות בתורה על פי הלכות ואגדות ורמז המיוסד בסילוק הפרשה
זו [נקראת] שתי פעמים בשנה, אחת של ראה אנכי, ואחת בשמיני עצרת, וכך
התחיל השקפה ממעון קדש מן השמים וברך משני עשר פעמים, ובדורו של
קליר עמד המשורר ואחז בידו שער יסודו לפיוט. בהערה ו' הבאתי: החוקר הרש"ל
צונץ ז"ל בספרו ליטעראטורניעשיכטע צד 59 ס' 31 הביא קרובה לשע, כנראה
היתה מתחלת איוס אמצה עשיריה, והסילוק מתחיל השקפה מן השמים
וברך משני עשר פעמים כו', ושם בהערה הביא, ובדורו של קליר עמד המשורר
ואחז בידו שער יסודותיו לפיוט. כן נמצא בכ"י קובץ 159 בפארמא. וכמו כן
בקובץ 858 ג"כ בפארמא והמקור הוא סדור רש"י ע"ל. ובכ"י קובץ 558 שהביא
הוא הכ"י מהסדור אשר נחתו לפניו הספר.

ר' שלמה ב"ר יצחק (רש"י). הבאתי לעיל אות א' המקומות אשר נזכר
שמו בסדר, גם המאמרים אשר חתם בשמו.

הזר שלמה ב"ר שמשון. (ס' ש"ב) אני החתום נשאלתי אם אומרים זמן
בגטילת לולב בשני ימים טובים [הראשונים] של חג כו' ובסוף חתום שלמה בר
שמשון ובמח"ס ס' שע"ד (צד 434) חתום שלמה בר יצחק, והוא טעות המעתיק
יען כי ראה אשר הובא באמצע המאמר כך מקובלני ממורי הזקן ר' יעקב בר יקר
ויען כי הוא היה רבו של רש"י ז"ל לכן הציג בסופו שלמה בר יצחק אבל ר' יעקב
בר יקר היה ג"כ רבו של ר' שלמה בר שמשון וגם האויז ה' סוכה ולולב ס' שש"ז
הביא הדברים האלה בשם ר' שלמה ב"ר שמשון וכן הרא"ש סוכה פ"ד ס' ב
הביאם בשם ר' שלמה בר שמשון וכו' בשבלי הלקט ס' שס"ו וגם ראב"ד והם

(1) [ע"ה] מה שכתבתי במבוא לס' מעשה הגאונים ע' XXI הערה ק"א].

XXIX

מבוא

הביא ר' שלמה בר שמשון. וראיתי בפרדס ה' לולב סי' ק"ץ הובא וכן שמעתי מרבינו שלמה בר שמשון נ"ע שכל רבותיו ואפילו ר' יצחק לוי הפכים לדבר זה שלא לדרך [זמן] כי אם ראשון בלבד. עוד סי' ח"ט הובא תשובה אחת וחתום בסוף שלמה בר שמשון ובי"ח במח"ו סי' ק"ז (צד 303). עוד סי' תקצ"ד שאלו את הרב ר' שלמה בר שמשון על בשר בחלב ואמר שיעורו בששים כו', ובי"ח בפרדס סי' רל"ח. ור' שמשון היה בן ר' אליקים והוא (היינו ר' שלמה בר שמשון) חותם עצמו ששון. ועיין שבה"ל בהקדמתי הערה רי"א הבאתי בשם ידידי מהר"א בערלינער שהעיר בהקדמתו אל אוצר טוב משנת תרל"ט כי גם באו"ז הובא המורה ששון או רבנא ששון והוא ר' שלמה ב"ר שמשון והרשד"ל הביא בלוח הגאונים צד 117 כי בתשב"ץ (מנהגי מהר"ם) כ"י קרוב לסוף איתא: שני רבנים היו בדור אחד רש"י ורבינו שלמה בר שמשון ואותו היה חותם עצמו ששון על שם אביו, וכאשר הביא בעל אור החיים (צד 592) ר' שלמה בר שמשון הוא בן אליקים והיה בוורמייזא בזמן רבינו קלונימוס איש רומי ורש"י, ור' שלמה בר שמשון קבל מן שני רבותיו של רש"י, מן רבינו יעקב בר יקר, כנראה בראב"ה המובא במדרכי חולין סי' תרפ"ה, ומן רבינו יצחק הלוי, כנראה מתשובתו המובאת במהרי"ק סי' צ"ד, ורבינו שלמה בר שמשון עם רבינו קלונימוס איש רומי חלקו על ססק רבינו יצחק ב"ר משה, הוא ר' יצחק הלוי, כנראה בראב"ה שם וכמובא במהרי"ק סי' ל' ומובא ברוקח סי' ש"ב. ועיין מה שכתב החוקר הריט"ל צונץ בספרו ל"ג צד 613¹).

ה"ר שלמה בר' יעקב. בכ"י ב' (כ"י הרשד"ל) סוף ה' י"ז בתמוז נמצאת הוספה שהבאתי לקמן במבוא סי' י"ב וחתום שלמה בן הרב ר' יעקב זצ"ל, הוא בן ר"ח, ובשבלי הלקט סי' ט' הביא וז"ל ובספר שבו סדר זרעים ומועד ירושלמי שה' של רבינו חם כתוב בתחילתו א"ר יוסי כמו שכתבתי, וכמדרגה שהוא כתב יד החבר ר' שלמה בן רבינו חם זצ"ל, ואחר סיום הדבר כתב רבינו בכתב ידו הניכר לי כו' וכן הובא גם כן במח"ו סי' פ"ב (צד 51) ובסוף חתום יצחק בר שמואל זל"ה, והוא ר' יצחק הזקן בעל התוספות, בן אחות רשב"ם ור"ת וריב"ם, עיין שהיג אות ו' סי' שעיר, וכן היה נכדו של רבינו שמחה בעל מחזור ויטרי.

ה"ר שלמה ב"ר יהודה. (סי' תקצ"ד) סגן לזיה השיב בתשובותיו לר' שלמה בר' יהודה על בשר בחלב שהוא נהג במשהו, ובי"ח בכ"י ב' ובספר הסדרים ובפרדס סי' רל"ח הובא סגן לזיה רבינו יצחק הלוי השיב לתשובתו לרב שלום בר' יהודה [במקום שהוא לפנינו לר' שלמה בר' יהודה], ובהקדמה לשבלי הלקט (דף ט') הבאתי כי בח"ב משה"ל כ"י סי' כ"ז הובא ה"ר שלום ב"ר יהודה והביא שם ר' יצחק לוי השיב בתשובותיו לר' שלום בר יהודה.

ה"ר שלום ב"ר יהודה. עיין בערך שלפניו.

רב שר שלום גאון. (סי' תצ"ה) והכי אמר רב שלום גאון (בענין לעמוד לפני סי'ת) לקוח מסדר רע"ג דף כ"ח ע"א והובא במח"ו סי' קכ"א (צד 91)

⁽¹⁾ [ובמבוא לס' מעה"ג ע' XXII חזרה ק"ו].

מבוא

XXX

ובסוד אור"ח ס"י קמ"ו ובמנהגו ה' שבת אות ל'. ס"י שי"ח והכי אמר רב [שר] שלום נאון המתפלל ביחד באילו עשרים ואחד יום שהיחיד נזכר בהן את ההלל חייב לברך לנמור את ההלל ולקיות את כולו ולחתום אתיו וכן מנהג בשתי ישיבות, לקוח מן סודו רע"ג דף ל"ו והובא בפרסם ס"י קצ"ח ובמחז"ו ס"י רל"ח (צד 202). עוד שם ס"י תע"ה והכי אמר מר רב שלום נאון בלילי שבתות ובלילי ימים טובים במערב אומר שומר עמו ישראל לעד, בישיבה ובבית רבינו אין מנהג אלא [תחת שומר עמו ישראל] חותמין פורס סוכת שלום. וכ"ה בפרסם ס"י ג' (דף ח' ע"ב) והכי אמר מר רב נאון (צ"ל מר רב שלום נאון) וכ"ה במחז"ו צד 81. עוד שם ס"י תצ"ה והכי אמר רב שלום נאון ספר תורה נו', וכן הובא במחז"ו צד 91 ונובע מן סודו רע"ג כ"ח ע"א. עוד שם ס"י תק"ד רב שר שלום ריש מתיבתא רמחא מחסיא שדר הכי: לומר בתפלה של שחרית בשבתות וימים טובים ויום הכפורים סעמים באהבה שמע אומרים ואין מנהג בישיבה ובבבל כולה אלא בתפלת מוסף בלבד וכ"כ אף בנעילה נו', והיא לקוח מסודו רע"ג דף י"א וכ"ה במחז"ו ס"י קכ"ח (צד 99) ועיין פרסם ס"י ד' (דף ח' ע"ד). ס"י תקמ"ז והכי אמר רב שר שלום נאון בשבת במנחה מותר להתעסק בתלמוד תורה, ולא עוד אלא שמנהג בבית רבינו שבבבל שאחר תפלת המנחה בשבת שונין אבות וקנין תורה נו'. לקוח מן סודו רע"ג דף ל' ע"א והובא גם בפרסם ס"י ד' (דף ט' ע"א) ובלקוטי הפרסם (י' ע"א) ובמחז"ו צד 111 ובשנה"ל ס"י קכ"ז ע"ש והובא בתוס' מנחות ל' ע"א ד"ה מכאן ובס' הישר לר"ת ס"י תר"כ ועיין בשו"ת הגאונים שערי תשובה ס"י ר"כ ובהערות הרד"ל שם בראש הספר. עוד בסודו ס"י תקכ"ב והכי שדר רב שלום נאון, אין אומרים ויהי נועם אלא במו"ש בלבד נו', לקוח מן סודו רע"ג דף ל"א ע"א ומוזכר בתוס' מנחות ל' ע"א ד"ה מכאן והובא בפרסם ס"י ד' דף ט' סע"ב, והכי סדר (צ"ל שדר) וכ"ה בלקוטי הפרסם (י"א ע"א) והובא במחז"ו ס"י קמ"ז (צד 115).

ה"ר שמואל בר דוד. (ס"י שכי"א) ושמעתי שנחלקו במנגצא שני גדולי הדור ר' יצחק בר' יהודה [רבו של רש"י] ור' שמואל בר' דוד הלוי, ר' יצחק ציוה להסמיר ברני ושמחי ור' שמואל העיד מפי אביו שאמר לו שמסמירין בשל ר"ח וקיימו את עדותו. וכן הובא בפרסם ס"י כ"א וס"י קצ"ח ובמחז"ו ס"י רל"ט צד 203 ובעל שבלי הלקט השלם ס"י ק"צ (דף ע"ד סע"א) הביא כל זה בשם מעשה הגאונים. וראיתי שגם רש"י סנהדרין צ"ז ע"ב הביאו כך מצאתי כתוב בשם ה"ר שמואל בר דוד ו"ל. וכן הובא בהאורה ס"י קי"ג (צד 146) אבל ר' שמואל בר דוד [הלוי] אוסרו בהנאה. ובעל שבלי הלקט בס"י ל"ד וס"י דע"ח הביא הגאון ה"ר שמואל בר דוד והרב בעל שם הגדולים אות ש' ס"י 93 הביא כי השנה"ל ס"י רע"ח הביאו, וגם הרש"ל בנחלת שד"ל (צד 48) הביא כי הנא במדרכי, ובמחזור ויפרי ס"י קכ"ג (צד 93) נמצא הוספה ורשום ת' (ר"ל תוספות) והובא שם הגאון רב שמואל בר דוד הלוי הורה שמתירים ליום לקרות בתורה אפילו שלא במקום כהן בכל ענינים בין בראשונה בין באחרונה כמו ישראל, והוא המאמר שהביא המרדכי

(1) [ע"י במבוא לס' מעשה הגאונים ע' XXXIII ובהערה קי"ז שם].

וכן הובא זה בשב"ל השלם סי' ל"ד, וכן הובא בפרדס (לא בשם האורה) בלקוטים דף ג"ח ע"ג.

רבינו שמואל. (סי' שצ"ח) סיים בסוף "רבינו שמואל" ואולי כוון להרשב"ם. תוך סי' שצ"ט סיים ג"כ רבינו שמואל ואח"כ הובא וגם זה ספק רבינו שמואל. עיין ספחים כ"ה ע"ב ובתוס' שם ד"ה לא אפשר. עוד סי' ת' (ע' 196 אות ח') וכן הוכיח רבינו שמואל בתוס' במס' ע"ז שלא נזכר ושלם במינו כולן שווין שמוחר. עוד שם (ע' 198 אות כ"ז) מס' רבינו שמואל מפליטת הכלי שנותנין ברותחין מפליטת האיסור. ובכ"ז ב' איתא, כך מס' רבי שמואל מפליטת כלי שנותן לתוך הרותחין מפליט גם האיסור. ובמבוא לס' האורה צד 81 הבאתי רבי שמואל שם בסדר ה' ספח בדין מורסין בפסח מפי רבי שמואל מפליט והבאתי בס' הסדרים הובא מפורש רבינו שמואל מפליטת ובתבתי כלי ספק צ"ל מפליט. אבל טעות היה בידי כי אז לא ה' כ"ז א' לפני ובאמת הכוונה מפורש רבינו שמואל מפליטת הכלי, וכן הוא שם מפליטת האיסור לכן אין מקום לזה במבוא שם. ואשר הטעה אותי כי בכ"ז ב' על המלות רבי שמואל מפליט מנוקד למעלה בקיים*). עוד שם (אות כ"ח) ואני שמעתי משום רבינו שמואל. כל זה הם הוספות בסדור מן ר' יצחק בן דורבלו וגמצא שם אני יצחק. עיין לעיל בערך ר' יצחק בן דורבלו.

ה) שמות הספרים המובאים בסדור.

אגדה. (סי' י"א) שכן מצינו באגדה כל [הודיות] שאמר דוד בספר תילים לא אמרן אלא ליום נחמתי שני ואלה דברי דוד האחרונים (ש"ב כ"ג א') האמורים ליום אחרון. וכן הובא בפרדס סי' ה' (י' ע"ב) וכ"ה בלקוטי הפרדס ז' ע"ב. עוד סי' שס"ה ומצינו באגדה בא הכתוב וליסד על פרעה, הוא במדרש תהילים מזמור א' אות כ' וע"ש מה שהעירוני בהערה רס"ז וכן רש"י ישעיה ל' כ"ט הביא זה וסיים מדרש תהלים וראיתי כי הובאה האגדה הנ"ל גם בפרדס סי' קל"ב (כ"ז ע"ד) ובמחז"ן סי' ס"ט (צד 284). עוד שם סי' שס"ז ומצינו באגדה מפני מה אין אומרים שירה אלא על היין כו', הוא נזכר בברכות ל"ה ע"א. עוד סי' תכ"ט ואמרינן באגדה שיר של סנעים ה' משה אומר בשעה שעלה לרקיע, לקוח בסדור רע"ג י"ט ע"א והוא במדרש תהלים מזמור צ"א סוף אות א' ונשנה גם במדרש במ"ר ס"ב אות ג' ותנחומא נשא אות כ"ז ועיין בסדור הערה מ'. עוד סי' תקי"ד שמצינו באגדה רננו צדיקים בה' בזמן שהצדיקים רואים את הקב"ה מיד הם אומרים שירה שכן מצינו כשנעקד יצחק וראה את השמים סתוחין מיד אמר שירה. וכן הובא בפרדס סי' ד' (דף מ' ע"ב), בלקוטי הפרדס (י' ע"ג), במחז"ן ע' 109 ובשבלי הלקט סי' קכ"ז ובס' מחכים ע' 26 ולא מצאתי האגדה, ובמדרש תהלים מזמור ל"ג הוא כסגנון אחר.

בראשית רבה. (סי' ל"א) כדאמרינן ה' יראה יהי רצון בשעה שיהיו בניו של יצחק באין לידי עבירות ומעשים רעים תהא נזכר להם אותה עקידה ותתמלא

(*) במבוא לס' האורה צד 81 הבאתי זה ע"פ כ"ז של הר"א עפשטיין וחסר בסדור שלפנינו. כוונתי היתה בכ"ז ב' (של הרשב"ל) כי כ"ז א' מפארמא לא היה עוד לגנר עיני והכ"ז של עפשטיין היא העתקה מכ"ז פארמא שלפנינו.

עליהם רחמים, הוא בכ"ר סני' אות ו'. ס' תל"א ומצאתי סייג לדברי בכראשית רבה כס' וירא אליו, אלהים נצב כו' עומד אין כתיב כאן אלא נצב, הוא בכ"ר סמ"ח אות ז' באיזה שנויים והובא גם בפרדס ס' ב' (דף ח' ע"א) ובמח"ו ס' קל"ח (צד 180) והמאמר הזה נשנה גם בפסיקתא דר"כ פסקא התורש (ס"ט ע"א) וע"ש בהערות שלי. עוד שם, ועוד מצאו שם הייתי ביום אכלני חורב, ומה היה אומר ריב"ל אומר מ"ו שיר המעלות שבספר תהלים, הוא בכ"ר סע"ד ס' י"א והובא שם הכתוב זה עשרים שנה, והוא קרא שלאחר הייתי ביום ודורש על ותדר שנתי מעיני, וגם זה הובא בפרדס ובמח"ו שם, ועיין במדרש תהלים מזמור קכ"ד ובהערות שלי ובסדור שם הערה ט'. עוד ס' תנ"ח הובא והוא מבראשית רבא כתיב כי גדול אתה ועושה נפלאות כו' הנוד הזה אם יש בו נקב כו', הוא בכ"ר ס"א אות ג' והובא ג"כ בהאורה ח"ב ס' ס"ד ובאיסור והיתר כ"י ס' ז"ט ובשבלי הלקט ס' ג' וכתב מצאתי בשם רבינו שלמה זצ"ל כי גדול אתה זכו', וזה ליתא בפרדס רק בסדור שלפנינו ובהאורה ובא"ה והרב בעל שבלי הלקט כוון להסדור, וגם חכמי התוס' ברכות ס' ע"ב ד"ה מפליא הביאו את המדרש בקצת שנויים ועיין בפירש"י בנמרא שם שמפרש כעין מה שהובא בכאן. עוד ס' תקי"ד ואף בכראשית רבה כי בו שבת מכל מלאכתו אתמאה לא כך אמר ר' ברכיה בשם ר"י בר סימון לא בעמל ולא ביגיעה ברא הקב"ה כו', הוא בכ"ר ס"י אות ט' וע"ש ס"ג אות ב', והובא גם במח"ו ס' קל"ט (צד 109) ובפרדס ס' ד' ובלקוטי הפרדס (י' ע"ג) ובעל שבה ל' ס' קכ"ו הביא המדרש בשם רבינו שלמה ז"ל וכוון להפרדס. עוד שם שמצינו בכ"ר ויחן את פני העיר כו', הוא בכ"ר ס"א אות ז' והובא בפרדס ס' ד' (ט' ע"ב) וכן הובא בלקוטי הפרדס (י' ע"ג) ובמח"ו (צד 109) והובא בשבלי הלקט ס' קכ"ו בשם רבינו שלמה ז"ל.

בשר על גבי נחלים. (ס' רי"ד) כך נמצא בתשובות בשר על גבי נחלים ממנה שתי ישיבות, והובא במח"ו ס' שני"ה (צד 384). עוד ס' תרי"ד ואני מצאתי בסדר בשר על גבי נחלים שצריך ליתן תחילה החמץ בכלי שני ואח"כ נותנים לתוכו העוף למולו. וכן הובא בס' האורה ח"ב ס' פ"ה וכן הוא באיסור והיתר כ"י ס' קמ"ו וכן הובא בתשובת חכמי צרפת ס' פ"ב, וצ"ל בס' בשר על גבי נחלים. ובס' האורה ח"ב ס' א' (צד 170) הובא עוד הפעם ספר בשר על גבי נחלים כדילפינן בנזירה שוה בכשר על גבי נחלים, וכ"ה באיסור והיתר ס' ש"ו ובפרדס ס' רע"ב, ובפרדס הגי' כדילפינן בשר על גבי נחלים. הוא ספר בפסקי דינים ונאבד מאתנו ונזכר בתוס' יבמות ל"ד ע"א ד"ה מתוך, גם בס' הישר לר"ת ס' ה', והרוקח ס' רכ"ז הביא וכן פסק רב יהודאי גאון בכשר על גבי נחלים, לדעתו הכוונה שפסק כן והובא בבשר על גבי נחלים, ועיין שם הגדולים ח"ב אות ב' ס' 229, ובאוצר הספרים אות ב' ס' 678 הביא בשר על גבי נחלים רבינו שמואל הנגיד הלוי חברו, ויש מיחסין אותו לרבינו תם, ובלקוטי מהר"ל מיחסו לרב ביבי גאון, ובעל סדר הדורות טעה כי חשב ר' שמואל הלוי חברו ע"ש, הספר הזה הובא הרבה פעמים בספר אור זרוע¹.

¹ [עי' אודותיו במ"ע ZfHB. שנת 1906 ע' 178 ובס' השנתי הוי"ל בפסד"ס ח"ה 1907 מחלקה עברית ע' 61 וכו'. מחלקה אשכנזית ע' 370].

הלכות גדולות (בה"ג). (ס' ק"ע) סיים עד כאן מהלכות גדולות ובכ"י ב' ע"כ מצאתי בהלכות גדולות ובמח"ו סוף ס' ש"ט עד כאן מהלכות גדולות פסוקות דרב יהודאי גאון. ס' ר"ג סיים עד כאן מהלכות גדולות, וכן הובא במח"ו צד 409. ובכ"י ב' עד כאן מהלכות גאון. צ"ל מן הלכות רב יהודאי גאון או צ"ל מהלכות גדולות. ס' רנ"ו סיים ע"כ מן ההלכות גדולות. ס' רע"ז בהלכות גדולות, וכ"ה במח"ו צד 423. עוד ס' רע"ח וכן מצאתי בהלכות גדולות וכ"ה במח"ו צד 424. עוד ס' ר"ס גם זה מצאתי בהלכות גדולות וכ"ה במח"ו צד 426. עוד ס' ש"ב וזה מצאתי כתוב בהלכות גדולות דלא צריך לומר זמן בסוכה ולולב דסני בדכסא ובהלכות לולב דקמפרש מר רב יהודאי תני הכי, וכ"ה במח"ו צד 435, ועיין בסדרו שם הערה ר'. ס' ש"ח ור' יהודאי פסק בהלכות גדולות, ואין זכר מזה בבה"ג שלפנינו, עיין בסדרו שם הערה ג'. ס' שני"ה ובהלכות גדולות [כתוב] כלשון הזה כל חמירא כו' וכ"ה במח"ו צד 254. ס' ת"א במסק של ר"ת אשר נוסף אל הסדר הביא (ע' 200 אות כ"ה) והלכות גדולות של אספמאי. עוד שם (ע' 201) ובהדיא פוסק בהלכות גדולות בהלכות חמץ בפסח. ולקמן במבוא ס' ו' תמצא כל המאמרים אשר הובאו בסדרו ונובעים מן בה"ג בלי הזכרת שמו ע"ש.

הלכות פסוקות. (ס' ת"א) במאמר אשר נוסף מר"ת והוא מן ס' הישר ס' שפ"ג הובא (ע' 199 אות י"ז) וגם בהלכות פסוקות פוסק הלכה כריב"ל כו'. ובס' הישר שם וגם בהלכות החזיקות, יש לחקן בהלכות פסוקות. וכערך הלכות גדולות הבאתי ממח"ו ס' ש"ט עד 356 עד כאן מהלכות גדולות פסוקות דרב יהודאי גאון וכן בס' האורה ס' קי"ג (ע' 143) הובא דהכי אמרינן בהלכות פסוקות דמר רב יהודאי גאון ועיין במבוא לס' האורה צד 120¹).

הלכות קטועות. (ס' קע"ג) הובא בשם רב יוסף טוב עלם וז"ל ומה שחקקתם לפנינו מצינו בהלכות קטועות לא יחיד יחיד ממש, אלא אפילו ציבור נקראו יחידים, לא שמענו מעולם לא בכתב ולא בבעל פה, ולא תעשו כך שאין מנהג אלא כמו שפירשנו לכם ואל תמעו באותן הלכות קטועות כך כי טעות הוא. והובא גם במח"ו צד 353 ושם הנוסחא ולא תמעו באותן הלכות קטועות כי הם מוטעות ומקטועות והאל לנו למוטעות.

ספר הערוך. (ס' שצ"ט) חסימי ס' בערוך קמח של עדשים. כ"ה בערוך ערך חסם בשם יש מפרשים, ופי' הערוך הובא גם בתוס' פסחים ס' ע"ב וברא"ש פסחים פ"ב ס' כ"ח וע"ש בקרבן נתנאל, ובסדרו שם הוא במאמר אשר נוסף מר' יצחק בן דורבלו. ועיין בסימן הקודם בערך ר' נתן בר' יחיאל.

ספר יצירה. (ס' קע"ח) מיושבים לפני רבי ובכנ תן פחדך, ובכנ הוא שם שהאותיות שלו עולות למנין אני והו [או למנין] אנא ה', ובכנ תן כבוד, אני והוא מסורש בספר יצירה. הובא במח"ו ס' שכ"ח (צד 366) ושם הלשון מתוקן יותר, עיין בסדרו בהערות שלי. והרב בעל שבה"ל ס' רס"ו הביא ובקדושת הישע אומרים ובכנ

⁽¹⁾ [ראה מה שכתב בזה רש"י ז"ל במאמרו דברי שלמה, מאמר והערות על הלכות פסוקות כ"י שבאקספארד. בהמגיד שנת כ"ב גליין מ"א ומ"ה. ור"א עפשטיין במאמרו על ספר הלכות גדולות בהגרן סדר שלישי].

תן סתודך ובכנ תן כבוד יש מפרשין ובכנ שם הוא שהאותיות עולין למנין איני והוא' [צ"ל והיו] אנה ה' [צ"ל אינא' יהיה] ואני והוא מפורש בס' יצירה, ולא כתב אל מי כוון בזה שהביא יש מפרשין, ועיין באבודרהם מה שכתב על זה. וראיתי ברש"י סוכה ס"ה ע"א ד"ה אני והו' שכתב אני והו' בנימטריא אנה ה' ועוד משבעים ושמים שמות הנקובים בשלש מקראות כו' וע"ש בתוס' ובפסיקתא דר"כ ספקא דברי ירמי' (ק"ג ע"ב) ובהערה ס"ו מה שהעירותי שם. וכן מובא בטור או"ח ה' לולב ס' תרי"ס ועיין במרן ב"י שם. ועיין תשובות הגאונים שערי תשובה ס' רצ"ז תשובה לרבינו האי גאון. עוד בס' תקי"ד נמצא במספר יצירה למה נברא מעשה בראשית בששה ימים ולא נברא בנחות או ביותר מכאן אתה למד אלהותו של הקב"ה שהן ג' נחות המעידין על הקב"ה ועל ישראל ועל השבת וכשאתה מחלק ששת ימי בראשית לג' חלקים נמצא לכל אחת מהן כת הראוי להעיד שני ימים כו'. הובא במח"ו ס' קל"ח (צד 108) ובפרדס ס' ד' (ט' ע"א) ובלקוטי הפרדס (י' ע"ב) ועיין בתוס' חגיגה ג' ע"ב ד"ה מי הביאו זה בשם המדרש וגם בעל שכתב"ל ס' קכ"ז הביא מציאתי בשם רבינו שלמה זצ"ל מצינו באגדה למה נברא מעשה בראשית כו' והמור או"ח ס' רצ"ב הביא בשם מדרש, ולא נמצא מזה בס' יצירה.

ירושלמי (או בנמרא דא"י). (ס' א') ובנמרא דארץ ישראל גרסינן הכי, תני אין לך אדם מישראל שאינו עושה בכל יום מאה מצות כו'. הוא בירושלמי סוף ברכות וכ"ה בתוספתא סוף ברכות והירושלמי הובא בסדור רע"ג דף א' ע"א והובא גם בפרדס ס' ה' ושם איתא תנא שכל אדם מישראל שאינו עושה מאה ברכות בכל יום צ"ל אין לך אדם מישראל וכן הובא הירושלמי במח"ו בהתחלתו. עוד ס' ב' ובנמרא דא"י גרסינן הכי, תני שלשה דברים צריך אדם לומר בכל יום כו'. הוא ירושלמי ברכות ס"ט ה"ב (דף י"ג ע"ב) ובשערי תשובה ס' שכ"ז הובא הירושלמי בשם רב האי גאון, עיין בסדור הערה ד'. ס' י"ג הלא כך גרסינן בתלמודא א"י תנא בת קול יצתה ואמרה אילו ואילו דברי אלהים חיים, הוא בירושלמי ברכות ס"א ה"ה. עוד שם ועוד באותו עניין בתלמוד א"י עד שלא יצתה ב"ק המחמיר על עצמו כו', שם שם. עוד שם ותו קא גרסינן בנמרא דא"י, הוא בירושלמי ברכות ס"ב ה"א. ס' י"ט וצריך להתיו בז"י של למען תזכרו שלא יהא נשמע תשכרו דמשמע על מנת לקבל שכר ופרס, וסיים ירושלמי. הוא בירושלמי ברכות ס"ב ה"ד (דף ד' ע"ד) ועיין מה שהעירותי בסדור שם הערה א'. ס' ב' ותני עלה בברכות ירושלמי, הוא ס"א ה"ה (דף ג' רע"ג). והובא הירושלמי בסדור רע"ג דף ה' ע"ב. ס' כ"ז ר' אבא בריה דר' חייא וכו' צריך אדם להתפלל במקום המיוחד לתפילה כו', הוא בירושלמי ברכות ס"ד ה"ד (דף ה' ע"ב) והובא בסדור רע"ג צד 7 ובמח"ו צד 14. ס' ל"ה דתני ר' הלפתא בן שאול הכל שוחחין עם ש"ץ בהודאה כו'. הוא בירושלמי ברכות ס"א ה"ח (דף ג' סע"א) ולא הזכיר שהוא בירושלמי והובא בסדור רע"ג דף י"א ע"א. ס' נ"ח ואילו הן שבע מעין שמונה עשרה כו', הוא בירושלמי תענית ס"ב ה"ב (דף ס"ה ע"ג) עיין בסדור הערה ד'. ס' קע"ז כענין אם לומר והשיאו בר"ה וי"ב ור' משולם ב"ר משה שאל את פי אריות יושבי ירושלים והשיבו לומר והשיאו, ומביאין ראיה לדבריהם ממס' ברכות ירושלמי פרק הרואה, הוא בירושלמי ברכות ס"ט ה"ב שמואל אמר צריך לומר והשיאו. ובפרדס ס' קס"ח איתא והשיבו שאומר

בספר הרואה, וצ"ל והשינו שאומר [והשינו ומביאין ראייה לדבריהם מסמ' ברכות ירושלמי] בספר הרואה וכו"ה לנכון במח"ו סי' שכ"א (צד 360). סי' רע"ה ור' חננאל איש רומי סי' ניענוע זה זולתי מוליך ומביא מעלה ומוריד בו וכן קבלנו מאבינו האב צ"ל והעמידנו [עיקר] דבר [מ]תלמוד ארץ ישראל. ובכ"י ב' מהסדור הובא וכן קבלנו מרבינו האב צ"ל, ובמנהיג ה' אתרוג סי' ל"ה הביא וכן קבלנו מרבינו האב"ב (עם נקודות למעלה ויהי' ר"ת אב בית דין) ובערוך ערך נע הביא כל הלשון הזה וחסירים המלות, וכן קבלנו מאבינו האב"ב ובר"י נאות דף ק"ב הביא וכן קבלנו מרבינו האב ז"ל, לכן גם לפנינו בסדור צ"ל מרבינו האב או מאבינו הרב (וכצ"ל שם בהערה ד' שורה ה') וכוון בזה לאביו רבינו חושאל, שה' אביו של רבינו חננאל. אבל כעת נגלה לפנינו סי' הר"ח הגרסם בש"ס דפוס ווילנא וכתב שם בפירושו וכן קבלנו מרבינו האי צ"ל, לכן יותר נכון לחקן וכן קבלנו מרבינו האי צ"ל, וגם ה"י כן לפני הרשב"א שהביא בתשובות שלו סי' רל"ז אנו סומכים על דברי רבינו חננאל שאמר כו' ומביא ראייה בשם רבינו האי ז"ל. הרי ישנם לפנינו ה"י וכן קבלנו מרבינו האי, וגם הכ"י או"ח סי' תרנ"א הביא וכ"כ הר"ח בשם רב האי ועיין גם ברא"ש פ"ג דסוכה סי' כ"ו). והירושלמי שהביא הוא בסוכה פ"ג (דף נ"ג סע"ד) ובר"ה שם גם בערוך שם והר"י נאות שם ובהמנהיג שם הובא כל הלשון מירושלמי והתוס' סוכה ל"ז ע"ב ד"ה כדי הביאו את הירושלמי בשם הערוך. סי' שכ"ה מצינו במגילת ירושלמי למה קורין מועדות ככל זמן חסן מענינו של יום כו'. צ"ל במגילה ירושלמי והוא בירושלמי מגילה סי' ה"א (דף ע"ה ע"א) ושם מובא רק משה התקין את ישראל שיהו קורין בתורה בשבתות ובימים טובים ובראשי חודשים ובחולו של מועד כו'. עוד שם ר' לוי בש"ר חמא בר חנינא אמר ברין היא שתקדום ס' החודש לפרה אדומה כו', הוא בירושלמי מגילה סי' ה"ז (דף ע"ד ע"ב) ורש"י מגילה כ"ט ע"א הביא זה בשם הירושלמי. סי' ש"ע והאוכל מצה בע"פ כאילו בא על ארוסתו בבית חמו' ולוקה בתלמוד ירושלמי. הוא בירושלמי פסחים ס' ערבי פסחים ה"א ע"ש והובא גם במח"ו סי' כ' (צד 260) וכן הובא הירושלמי בס' האורה ח"ב סי' ל"ה ובאו"ה סי' י"ט. סי' שפ"א ופירושו הדבר בתלמוד, הוא בירושלמי פסחים ס' ערבי פסחים ה"ז וכן הוא לנכון באו"ה סי' ל"ז ובמח"ו סי' ס"ז (צד 282) והסרה המלה ירושלמי גם בהאורה ח"ב סי' מ"ה עיין שם בהערה ב', וכן חסר בס' הסדרים ובכ"י ב' מהסדור, והירושלמי הובא ברשב"ס ותוס' פסחים ק"ז ע"ב ד"ה רביעי. סי' שפ"ט ארבע נוסות הללו תקנו חכמים כנגד ארבעה לשונות גאולה כו', הוא בירושלמי פסחים סי' ה"א וכן גשנה בכ"ר פס"ח אות ה'. עוד שם שכן שנו רבותינו שבארץ ישראל כו', צ"ל שכן שנו רבותינו בתלמוד ירושלמי שבארץ ישראל, והוא בירושלמי פסחים סי' ה"ז (דף ל"ג ע"ד) והובא

(1) [וכ"כ בס' העיסור בעשרת הדברות דף מ' ע"ד ור"ח [ה]צריך לנענע בתולדה ג"ס זולתי מוליך ומביא וחביא ראי' משם רבינו האי מדגרסי' בגמ' דבני מערבא וכו'. וכן הביא באבודרתם דפוס פראג דף צ"ב ריש ע"ב וכ"כ ר"ח בשם רבי' האי וכו"ה בסס חיים דף כ"ג ע"א ובמחזרי לסמ"ג עשין מ"ד. — וכעין זה תמצא בערוך ערך בר (ד') שהביא דברי הר"ח ואמר דפריש לה אביו ז"ל ומחזירי תרמב"ן לב"ב דף מ' ע"ב ד"ה ה"ג נראה שהפ"ה תוא לר"ה"ג והביא שם ורבי' חננאל ז"ל כתב הכי וכו' והוה קשה הא שמעתא טובא ופרישו לתו רבינו האי ז"ל הכי].

לנכון במח"ו סי' ע"ג (צד 286) שכך שנו רבותינו בתלמוד ירושלמי שבא"י יין שבתוך המזון אינו משכר שלאחר המזון משכר ובפרדס סי' קל"ב הובא כמו שהוא בסדר. סי' שצ"ה ואמרין בירושלמי מודה ר' יהודה באילסם ע"י משקה. בירושלמי חלה פ"א ה"ה (דף מ"ז ע"ד) איתא א"ר יוחנן ובלבד ע"י משקה, והירושלמי הובא גם בתוס' פסחים ל"ז ע"ב ד"ה דכולי עלמא מעשה אלפס פטורים וע"ש מה שהביאו בשם ר"ת וכן הובא הירושלמי ברא"ש פסחים פ"ב סוף סי' ט"ו ועיין באהבת ציון וירושלים להרה"ג ר"ב ראטנער חלה צד 109 שהאריך בזה. סי' ת' (ע' 198 אות כ"ה) מוקי ומפרש בירושלמי כו', הוא בירושלמי ע"ז פ"ה הט"ו ועיין בתוס' ע"ז ע"ב ד"ה אמר. סי' ת"ה כך נמצא בתלמוד ירושלמי אמר ר' הני נשי דידן דלא שתו חמרא מ"י בתמו עד ת"ב כו', וכ"ה בפרדס סי' ק"ס ובמח"ו צד 225 והוא בירושלמי פסחים פ"ד ה"א ותענית פ"א ה"ו ולפינו בשינויים, עיין בסדר הערה א', ובטור או"ח סי' תקנ"א הביא הירושלמי, ועיין אבודרהם שהביא הירושלמי בשם רב האי ועיין במדריך ה' ת"ב (בסוף מס' תענית) סי' רל"ג. סי' תכ"ו והכי תניא בבריייתא בברכות ירושלמי. הוא ריש ברכות וכן הובא הירושלמי ברש"י במשנה ריש ברכות ד"ה עד סוף. סי' תקל' ובגמרא דא"י מתני א"ר לוי במ"ש זמן הקב"ה לאדם הראשון שני רעפין והקישן ויצא האור ובירך עליהם בורא מאורי האש. הוא בירושלמי ברכות פ"ח ה"ה ולקות מן סדר רע"ג (ל"ב ע"ב) והובא בפרדס סי' ק"ג ובמח"ו צד 120.

מגילת תענית. (סי' ש"ג) שנינו במגילת תענית וכן הובא בפרדס סי' י"ז במח"ו סי' רנ"ה צד 222.

מדרש. עיין להלן בערך פסיקתא רבתי.

מכילתא. (סי' ש"צ). ואילו הן פירושי אנדה והוא במכילתא, שם סי' שצ"ד במאמר שהוספתי מכ"י ב' אינו מסדר האנדה ואינו במכילתא עם שאר האנדה הכתובה על המקרא ארמי אובד אבי, וכן הוא במח"ו צד 293. ונראה כי הגדה של ספח היתה כתובה במכילתא.

סדר עולם. (סי' שכ"ה) בשני בניסן עשו פרה אדומה כמו שמצינו בסדר עולם. הוא בסדר עולם רבה פ"ה. סי' שני"ב לפי שבניסן שבו יצאו ישראל ממצרים חמישי בשבת היה כדאמר בסדר עולם. הוא בסדר עולם רבה פ"ה.

מס' סופרים. (סי' שצ"א). ר"ה טבת שחל להיות בשבת כו', ובמס' סופרים גרסינן שמפטרין בשל ראש חודש, הוא במס' סופרים פ"ב, ובפרדס סי' קצ"ח הובא במס' מנהדרין גרסינן שמפטרין בשל ר"ה, אין ספק שהי' כתוב לפני המעתיק או המדפיס במ"ס וחשב שהוא ר"ה במס' מנהדרין ובאמת הכוונה במס' סופרים. סי' שכ"ה ועוד פירשו במס' סופרים ופסיקתא למה באדר, גלוי וידוע לפני הקב"ה שהיה עתיד המן לשקול על ישראל, לפיכך הקדים רפואה כו', הוא בפכ"א ועיין מה שהעירותי בסדר, שם הערה ט'. סי' שצ"א כך כתוב במס' סופרים אל תקוץ אל תקצוץ משמע שלא תפסוק, הוא במס' סופרים ריש פרק י"ב ועיין שם בסדר הערה א'. עוד סי' שני"ג כך שנינו במס' סופרים באחד בניסן הוקם המשכן כו', הוא פרק כ"א והובא גם בפרדס סוף סי' י"ז ובמח"ו סי' רנ"ז (צד 222). סי' ת"מ ובמס' סופרים יש מעין דבר זה, הוא בפרק י"א ה"ד והובא במח"ו סי' ק"ו (צד 303). סי'

תנינו מצאתי במס' סופרים כך היה מנהג טוב בירושלים כו', הוא בספר י"ח היה והובא במח"ו סי' ע"ו (צד 43). עוד סי' תנ"ז גם זה מצאתי במס' סופרים ביום שהושיבו את ר' אלעזר בן עזריה בישיבה פתח ואמר אתם נצבים היום כולכם כו', הוא ג"כ במס' סופרים שם ה"ו והובא במח"ו שם.

ספרים. (סי' קמ"ג) ר' נתן אומר ותקעתם כחצוצרות אילו שופרות והיו לזכרון אילו זכרונות אני ה' אלהיכם אילו מלכיות, הוא בספרי בהעלותך פסוק ע"ז המתחיל אני ה' והובא בבה"ג ה' ר"ה (דף ל"ז ע"ג).

ספרא. עיין בערך תורת כהנים.

פסיקתא דרב כהנא. (סי' י"ז) ולישווייה אינש לק"ש כל זימנא דקרי ליה כפרודונמא דרתא כו', הוא בפסיקתא דר"כ פסקא שור או כשב (ע"ו ע"א) ונוכע מסדור רע"ג דף ו' ע"א והובא בטור או"ח סי' ס"א בשם רע"ג ועיין בסדור שם הערה ב' הארנתי בזה. עוד סי' רכ"ד אמר ר' אלכסנדר כל שבעת ימי החג התורה מרמזת להם לישראל שאלו מטר מאת ה', הוא בפסיקתא דר"כ פסקא ביום השמיני עצרת (קצ"ד ע"ב) וע"ש.

פסיקתא רבתי. (סי' קע"ט) סמנו על מה ששינינו בפסיקתא בפרשת בחדש השביעי באחד לחדש, כך פתח רבי תנחומא לעולם ה' דברך נצב בשמים כו', צ"ל בפסקא בחדש השביעי והוא ברבתי פ"א והובא במח"ו סי' שכ"ח (צד 368). סי' שי"ב בתנחומא בפסיקתא במדרש ותשלם כל המלאכה אי"ר [תנינא] ככ"ה בכסליו נגמרה מלאכת המשכן כו'. הוא ברבתי פ"ו פסקא ותשלם כל המלאכה והובא בילקוט מלכים רמז קפ"ו בשם פסיקתא רבתי. והציון "תנחומא" מוסב למעלה על דברי רשב"י, והציון בפסיקתא במדרש ותשלם כל המלאכה מוסב למטה למאמר של ר' חנינא. ובפרסם סי' קצ"ח הגי' בתנחומא ובפסיקתא ותשלם כל המלאכה ומלת "במדרש" ליתא ובתנחומא פ' פקודי הוא בסגנון אחר ופה הובא כלשון הפסיקתא רבתי וכן הובא במח"ו סי' תל"ט (צד 202), ועיין בסדור שם הערה ד'. עוד שם ולמעלה במדרש שיר חנוכת הבית לדוד שבע חנוכות הן כו', הוא בפסיקתא רבתי פ"ב פסקא מזמור שיר חנוכת הבית לדוד והובא בפרסם סי' קצ"ח (ל"ז ע"א) ובמח"ו סי' רל"ט (צד 203). סי' שכ"ה ועוד פירשו במס' סופרים ובפסיקתא למה באדר, גלוי וידוע לפני הקב"ה שהי' עתיד המן לשקול על ישראל, לפיכך הקדים רפואה, שקל ישראל לשקלי המן כו'. לא מצאתי לא בפסיקתא דר"כ ולא ברבתי. וזה צ"ל שם בהערה י' שנשמטה בשגגה המעתיק.

פזימים. (סי' רכ"ד) ועל זה שתת המשורר מ"ם יו"ד מ"ם שאל ללא קצרה לא הביט דמהם עצרת. וכ"ה בכ"ב, וכס' הסדרים שאלו ללא פקדה ולא הביט דמיהם עצרת. ובמח"ו סי' שפ"א (צד 443) ועל זה שיתת המשורר מ"ם יו"ד מ"ם שאל ללא קצרה, לא הבינו ראיתם עצרה. וכוון בודאי לאיזה פזימ, ועיין לעיל בערך קליר מה שהבאתי שם מפיוט איום אמצע עשירייה משנני עשר פעמים. ובסי' קס"ג הבאתי בהערה י' הוספה מכ"ב של הסדור שהיא לר"ת ושם הובא ואמנם מקדושת של מוסף יום שני שמתחיל אנן הסהר שער פייט בה רבי בנימין גוי ארבעה קולות בהרענו, וריבו ממות להשענו, עיין לעיל סי' ד' בערך רבי בנימין. סי' שבי"ט ואומר

אשר הניא וכו' ובמחצו צד 214 רשום וזה פיוט מיסוד אנשי כנסת הגדולה ומזכר בהנמיית ה' מילה פיא ובעל "שבה"ל סי' ר' הביא: מצאתי בשם רבינו שלמה וצ"ל יש מקומות שאומרים אחר הברכה פיוט נאה כגון אשר הניא. ובעל תולדות הקליר הערה 20 כתב שנחבר בימי הגאונים.

פרקי דר' אליעזר. (סי' תקכ"ה) שנינו בפרקי דר' אליעזר בן הורקנס שאומר מצוה להסתכל בציפורניו כו'. הוא בפ"ב והובא בפרדס סי' קי"א ובמחצו צד 117 ונוכח מסדור רע"ג דף ל"א ע"ב, ועיין מרדכי ריש יומא בשם תשובות הגאונים. עוד שם סי' תקכ"ו ואע"פ שכתב בפרד"א בן הורקנס ר' מונא אמר כיצד אדם מסתכל בכוס של יין, מקריב ידו לאור ואומר בורא מאורי האש רואה שמים בעבים ואינו רואה את הכוכבים תולה אכן מן הארץ ואומר המכדיל בין קורש לחול. הוא בפ"ב וכן הובא בפרדס סי' קי"ב וכו"ה בלקוטי הפרדס ("א ע"ב) וכן הובא במחצו צד 118. ולקוח מסדור רע"ג שם ועיין בטור או"ח סי' רצ"ו.

שאלות. (סי' רט"ז) ובשאלות דרב אחא בפרשת נשא הלכה כר' יוסי דבנעילה סלקין, במנחה לא סלקין כו'. ליתא בפרשת נשא רק בפ' בהעלותך סי' קכ"ג ויפה העיר הגאון הר"ב שם עירוב פרשיות קא חזינא הכא כי כל ענין שאלות הלזו (מסימן קכ"ג) גם ברם צריך כו' שכתב בסמוך יש שייכות לפ' נשא, ואולי בדפוס או בהעתקה בשגגה נעשתה ההתחלפות עכ"ל. עוד שם סי' ת"א (ע' 201) ובשאלות דרב אחאי בפרשת צו את אהרן, הוא דברי ר"ת שם אשר נוסף אל הסדור מספר הישר.

שוחר טוב (מדרש תהלים). (סי' כ"ט) ד"א מלכי צבאות יודון יודון (תהלים ס"ח י"ג) יודון כהליכה יודון כחזירה, הוא במדרש תהלים מזמור ס"ח אות ז' וכן הובא בפרדס סי' נ"ז (דף י"ח ע"ב) ובעל שבלי הלקט סי' כ' (דף י' ע"א) הביא המאמר הזה בשם רבינו שלמה וכוון להפרדס, כמו שהעירות במבוא לס' האורה צד 122 וע"ש הערה י"ג. עוד סי' נ"א דהכי אמור רבנן מאי דכתיב [אמונים נוצר ה'] אילו שהן עונין אמן באמונה כו'. הוא במדרש תהלים מזמור ל"א אות ח' והוא לקוח מן סדור רע"ג ט"ז ע"ב. ובס' האשכול ח"א דף כ"ז ובהמנהיג סי' נ"ה ובאבודרהם דפוס פראג דף ל' ע"ב ובטור או"ח סי' קכ"ד הובא בשם רב עמרם נאמן, ועיין במדרש תהלים שם הערה כ"ט. עוד סי' שפ"ו והקוראין צריכין שיהיו שלשה כפי מה שמצינו במדרש שוחר טוב כרי שיאמר אדם לשנים הודו. וכן הוא בפרדס סי' קל"ב ובמחצו סי' ע' (צד 284) ובהאורה ח"ב סי' מ"ה, והוא במדרש תהלים מזמור קי"ג אות ג' ועיין בסדור הערה ב' ובמבוא להאורה צד 58 ושם הארכת. עוד סי' תקי"ד וכה"א וישב עמי בנוה שלום ובמשכנות מבטחים ובמנוחות שאנונות, ודורש מקרא זה במדרש תילים מי שישמרו משמרת שבת יוכו לישב בנוה שלום ובמשכנות מבטחים. וכן הובא בפרדס סי' ד' דף ט' ע"א וכו"ה בלקוטי הפרדס (י' ע"ג) והובא בשבה"ל סי' קכ"ו בשם רבינו שלמה ז"ל וכוון להפרדס, אבל לא מצאתי במדרש תהלים, ושם במזמור צ"ב אות ה' נדרש באופן אחר.

תוספתא. (סי' ק"ט) ושופרות שתעלה חפילתכם בתרועה לפני, סיים תוספתא. הוא בתוספתא פ"א דר"ה ה"א, ובמבוא לס' האורה צד 84 חשבתי שהציון תוספתא מוסב למטה. סי' קס"ו ח"ר רועה שהרכיץ צאנו כו', הוא תוספתא ר"ה ס"ב ה"ה.

ס' רכ"ב (ע' 105 אות ט') ותוספתא דמגילה מוכח הכי דתניא בראשון קורין ובחמשה עשר כו'. הוא בפרקנ' והובא גם במח"ז ס' ש"ס (צד 441). ס' רמ"ז תניא בתוספתא אין נוטלין עצים מן הסוכה כו'. הוא בתוספתא ביצה פ"ג ס' שס"ו כאותה ששינו בתוספתא דגזיר גזיר שישותה מכל משקין האסורין לו. הוא ריש ס"ד והובא גם בפרדס ס' ק"ל ובהאורה ח"ב ס' כ"ט והובא במח"ז צד 258 ובתוס' עירובין ד' ע"א ד"ה גסן. ס' ת' (ע' 198 אות כ"ד) דתניא בתוספתא דע"ז, הוא שם פרק ט'. ס' תקפ"ד ועוד מצא רבי בתוספתא תניא נשבר העצם ויצא לחוץ ואין עור ובשר מקיפין אותו פסול כו'. הוא בפ"ג דחולין ה"ד.

תורת כהנים. (ס' ד') בסיפרא דבי רב דהוא תורת כהנים. ס' רע"ח דתניא בתורת כהנים הוא בפ' מצורע והוא לשון רש"י סוכה ל"ח רע"א. עוד בס' תר"ד מצאתי וראיתי בת"כ בפרשת צו את אהרן. הוא שם פרק ז'.

תנחומא. (ס' י"ד) אי"ר מני לא תהא ק"ש קלה בעיניך מפני שיש בהרמ"ח תיבות כמנין איברים שבאדם, הוא בתנחומא הגדס מכבר קדושים אות ו' ותנחומא הקדום קדושים אות ו' והעירתי שם בהערה כ"ה שמוכא בשבתי"ל ס' ט"ו בשם התנחומא, וכן מוכח בתניא ס' ד'. ס' רכ"ד וכן אמר ר' תנחומא כל שבעת ימי החג מתפללין [לטללים וי"ש האחרון] על הגשמים. הוא בתנחומא הגדס מכבר פנחס אות ט"ו ובתנחומא הקדום פנחס אות י"ג והובא גם במח"ז ס' שפ"א (צד 443). ס' ש"יג אמר רשב"י אמר הקב"ה לישראל היו מכבדין המצות כאילו כבדתם אותי כו', הוא בתנחומא הגדס מכבר ויגש אות ו'. ס' ש"כ בתנחומא בפסיקתא במדרש ותשלם כל המלאכה מאד עסקן מחשבותיך אי"ר [תניא] ככ"ה בכסליו נגמרה מלאכת המשכן ועשה מקופל עד אחד בניסן שהקימו משה כו'. וכ"ה בפרדס ס' קצ"ח ובמח"ז ס' רל"ט (צד 202). ובתנחומא פקודי אות ו' הובא בשם ר' חנינא ששה חדשים היה עוסק במשכן ג' חדשים עשו אותו וג' חדשים קיפלו אותו. ובתנחומא הגדס מכבר פקודי אות י"א ר' חנינא אומר בא' באדר נגמרה מלאכת המשכן כו'. וכאשר הובא לפנינו בסדור הוא בפסיקתא רבתי ס' ע"ן בתנחומא מה שהעירתי בהערה ט"ז, ובמבוא לתנחומא ס' י' אות ט' (צד 92) כתבתי: רש"י בס' הפרדס (ה' חנוכה דף ט"ו ע"ג דפוס קישטאנטינא הוא בדפוס ווארשוי ס' קצ"ח) הביא וז"ל בתנחומא ובפסיקתא ותשלם כל המלאכה אמרינן מאד עסקן מחשבותיך אר"ח ככ"ה בכסליו נגמרה מלאכת המשכן כו'. ודבריו אלה הבאתי גם במבוא להפסיקתא אות ז' ס' ט' והעירתי שהוא בפסיקתא רבתי פ"ו פסקא ותשלם כל המלאכה וחשבתי אז כי הציון תנחומא מוסב למטה (בהאורה צד 85 גדס בטעות למעלה) אבל כעת עיינתי כי לא נמצא בתנחומא כלל, רק הציון, תנחומא" מוסב למעלה על המאמר שהביא ומה ראו לקרות בימי חנוכה חנוכה המזבח? לפי שעשה משה בהר אותן ק"כ ימים פעם שלישי מ' יום יורד בעשרה בתשרי, ונתבשר סלחתי ביו"כ ובו ביום נאמר לו ועשו לי מקדש, וידעו הכל שנתרצה להם שמתו הכל במלאכה ועשאוה בנריות, א"ר שמואל בר נחמני לנ' חדשים עשאוה, תשרי מרחשון ובכסלו נגמרה, ועל זה סיים בתנחומא, והוא כגדס מכבר פקודי אות י"א.

תרגום. (ס' רפ"ה) כי יבעול בחור בתולה (ישעיה ס"ב ה') כדמיתגס ארי כמה דמתייתב על פס בתולתא. ס' תל"א וישבו שרי מואב (במדבר כ"ב ח') ומתרגמינן ואוריכו. ס' תס"א כדמיתרגמינ' כעמא דמדכן ואחא לירושלים בזמן מועדי פיסחא.

תשובות הגאונים. (סי' רט"ו) גם בתשובות הגאונים כן, וכ"ה במח"ו סי' שני"ה (צד 394). סי' ת"א בתשובות הגאונים בתשובות דרב יהודאי גאון כתוב כן, כל הסימן הוא הוספה שם מספר הישר לר"ה סי' שס"ג. סי' תקל"ו נמצא בתשובות הגאונים סייע למורי צדק וכ"ה במח"ו סי' קל"א (צד 155). אבל שם הוא בסוף מאמר שלפניו וכאמת מוסב למטה למאמר ר"ח וחולו של מועד כו', וכן נמצא בשבלי הלקט סי' קע"ח בשם תשובת הגאונים ז"ל והביא כל הלשון כמו שהוא לפנינו ר"ח וחולו של מועד שחלו להיות בשבת כו'.

ו) המקורות אשר שאב.

בין הספרים אשר היו לו לעינים בעת אשר חבר את סדורו לא נוכל לרשום את כלם, כי רבים הם אשר לא נמצאים לפנינו. ספר אחד אשר שאב הרבה ממנו הוא הלכות גדולות (בה"ג). לעיל בסי' ה' הכאתי המקומות אשר הביא ספר הלכות גדולות. אבל נמצאים הרבה דברים בסדור הנובעים מבה"ג ולא הזכירו בשם, כמו שתראה בסי' כ"ח וכי מצלי יתן אנסוהו בארעא כו', הוא מבה"ג ברכות פ"ה (דף ה' סע"ד ברפוס וויניציא). סי' מ"ח והיכא דצלי איניש ואשכח צואה, הוא מבה"ג ברכות פ"ג (דף ב' ע"ד). סי' מ"ט הנצרך לנקבו כו', הוא מבה"ג ברכות פ"ג (דף ג' ע"א). סי' נ' ומתבעי ליה לבר ישראל כו', הוא מבה"ג שם שם. סוף סי' ס"ג והאי דשרי רבנן בתר בשר נבינה, בה"ג ברכות פ"ו (ט' ע"א) עיין בסדור הערה י"ב. סי' ס"ד רב אמר כו', בה"ג שם, גם הלשון ולא משינן הוא לשון הבה"ג, עיין בסדור הערה ג' וה'. סי' ס"ו והיכא דקא מסגי על גבי הגהר וליכא מנא בהדיה למשקל מ"א לממשא ידיה כו', הוא מבה"ג שם והובא גם בהאורה סי' מ' ושם הגי' והיכא דמסגי על כ"ף נהרא. סי' ס"ז וכי קאמרי צריך נטילת ידים, בה"ג שם והובא בס' האורה סי' מ"א והובא בהאשכול ח"א צד 38 בשם בה"ג וכן הובא במח"ו סי' נ' (צד 27) כמו שהעירותי בהאורה שם הערה ג'. סי' ס"ח אבוה דשמואל כו', בה"ג ברכות סוף פ"ו. סי' ס"ט כל איתתא כו', בה"ג שם. סי' ע"א והיכא דאיכרי ואכל לתמא ואישתלי ולא שרא המוציא כו', בה"ג ברכות פ"ו (דף י' ע"ב) והובא במח"ו צד 28 והובא בס' האורה סי' מ"ד. סי' ע"ב והיכא דאכל ומספקא אי בריך אי לא בריך כו', בה"ג שם והובא בהאורה שם. סי' ע"ח והיכא דאכלי וגמרו סעודתייהו כו', בה"ג ברכות פ"ג (י' ע"ב). סי' פ"ב ואי בעי לאזמוני בהדי אנשים, בה"ג שם פ"ו (ט' ע"ג). סי' פ"ג אמר אב"י כו', בה"ג שם (ט' ע"ד). סי' פ"ד שלשה שאכלו, בה"ג ברכות ריש פ"ו. סי' פ"ו ואילו חלתא כו', בה"ג שם פ"ו (י' ע"ב). סי' פ"ז והיכא דקא בעי למיקם כו', בה"ג שם (ט' ע"ד). סי' פ"ח והיכא דאכלי בתלתא, בה"ג שם. סי' פ"ט ושתי חבורות כו', בה"ג שם (י' ע"ג). סי' צ"א וכד מזמנין בי תלתא, בה"ג ברכות פ"ו (י' ע"א). סי' צ"ב וכל מאן דשמע מן חבירו כו', בה"ג שם (י"א ע"א). סי' צ"ג ואי נמר סעודתיה עד שיעור כמה מעכב כו', בה"ג שם (י' ע"ד). סי' צ"ד מי [שאכל] ושכח ולא בירך, בה"ג שם. סי' צ"ה אמר רב נחמן כו', בה"ג שם (י"א ע"א). סי' צ"ו ת"ר סדר ברכת כו', בה"ג (י' ע"א). סי' צ"ז מנין לברכת המזון מן התורה, בה"ג (י"א ע"א). סי' צ"ח ומיבעי ליה לאדכורי ברית ותורה, בה"ג (י' ע"א). סי' צ"ט ובשתי ברכות קמיתא, שם שם. סי' ק' ודאי מאן דשרי

המציא, בה"ג שם שם. ס"י ק"א אמר ר' זירא כו', בה"ג שם (י"א ע"ב). ס"י קכ"ט מנהג גדולה כו', הוא בבה"ג ברכות פ"ד (ד' ע"ב). ס"י ק"ל תפלת הערב, שם (ד' ע"א). ס"י קל"א מאימתי, בה"ג ברכות פ"א בהתחלתו. ס"י קל"ב אריב"ל, שם שם. ס"י קל"ג תניא רשב"י אומר, שם (א' רע"ב). ס"י קמ"ב שליח צבור אומר אבות ונגזרות, בה"ג ה' ר"ה (ל"ז ע"ג). ס"י קמ"ג ומניין שאומרים מלכויות וזכויות ושופרות, שם שם. ס"י קמ"ט אמר ר' יצחק, בה"ג שם (ל"ח ע"א) וע"ש הערה ב'. ס"י קנ"א כל השופרות כשרין, שם שם. ס"י קנ"ב שופר שנסדק, שם שם. ס"י קנ"ג נסדק לאורכו, שם שם. ס"י קנ"ד שלחו ליה לאבוה דשמואל, בה"ג שם (ל"ח רע"ב). ס"י קנ"ה התוקע לתוך הכור, שם שם. ס"י קנ"ו אמר רבא שמע מקצת תקיעה, שם שם. ס"י קנ"ז אמר רבא בשופר, שם שם. ס"י קנ"ח אמר רבא המודר הנאה מחבירו, שם שם. ס"י קס"ג קס"ד קס"ה קס"ו קס"ז קס"ח קס"ט ק"ע הם מבה"ג ובסוף ס"י ק"ע סיים: ע"כ מהלכות גדולות, ובמח"ז ס"י ש"י"ט סיים ע"כ מהלכות גדולות פסוקות דרב יהודאי נאון. ס"י קס"ו ה' יו"כ עד סוף ס"י ר"ג כולם לקוחים מן בה"ג ה' יו"כ כאשר העירות בהערות שם ובסוף ס"י ר"ג סיים: עד כאן מהלכות גדולות. ס"י רכ"ח העושה סוכה לעצמו כו' וכל הסימנים שלאחריו עד סוף ס"י רנ"ז הם לקוחים מן בה"ג ה' סוכה ובסוף ס"י רנ"ז סיים: עד כאן מן ההלכות גדולות. ובאמצע נוסף לפעמים פירוש על איזה מאמרים והס"י הוא מרש"י בנמרא מלה במלה והעירות עליהם במקומן. ס"י רס"ח מנה"ט דת"ר כו', הוא בבה"ג ה' סוכה, ס"י ר"ע והיכא דאיכלע יום הראשון של חג, שם שם. ס"י רע"א אם חיסר אדם מר' מינין של לולב כו', שם שם. ס"י רע"ב וצריך למיהוי, שם שם. ס"י רע"ג א"ר יהודה, שם שם. ס"י רע"ד אמר רבא, שם. ס"י רע"ז שמעינן מהכא, שם שם, ובסוף הסימן סיים, "בהלכות גדולות". ס"י ר"ס גם זה מצאתי בהלכות גדולות והיכא דלא איתנחיה ללולב כו', בה"ג ה' לולב (ל"ד ע"א). ס"י רס"א רס"ב רס"ג, נ"ז בבה"ג שם. ס"י רצ"ה ניקב כו', הוא בבה"ג שם. ס"י רצ"ט שיעור אתרוג, שם שם. ס"י ש"ב ותו מצאתי כתוב בהלכות גדולות, הוא בבה"ג ריש ה' סוכה, ע"ין שם הערה ה'. עוד שם ובהלכות לולב דקשרש מר רב יהודאי, ע"ין שם הערה ו'. ס"י ש"ח ורב יהודאי פסק בהלכות גדולות כו', ע"ין הערה ג'. ס"י ש"ד היכא דבעי לאדלוקי נר חנוכה ונר שבת כו', בה"ג ה' חנוכה ורשום שם, "פסק" ע"ין הערה ב'. ס"י שס"ו אמר רב הונא הזהיר בנר חנוכה, בה"ג שם. ס"י של"ה והיכא דקרי ליה מסיפא לרישא, בה"ג ריש ה' מגילה, עוד שם ומתכני ליה למקרייה כולה, שם שם. ס"י של"ו והיכא דאיכא מגילה הכתובה בין הכתובים, שם שם ורשם, "פסק". ס"י של"ז והיכא דשמע ליה מחרש שוטה וקמן, שם שם. ס"י של"ח כל היום כשר לקריאת מגילה, שם שם. ס"י של"ט ועדיף משמע מקרא מגילה, שם שם. ס"י שש"ט אמר רב, שם שם. ס"י שש"י תני ר' יוסף, שם שם. ס"י שש"ג ודוכתא דלא נהיגי למעבר מלאכה, שם שם. ס"י שש"ה ובהלכות גדולות כתוב בלשון הזה. ס"י ת"ט אמר שמואל אין תענית צבור בבבל, בה"ג ה' ת"ב ע"ין הערה ב'. ס"י ת"י ת"ר כל המצות, שם שם. ס"י ת"א ותנן מקום שנהנו שם שם. ס"י ת"ב שבת שחל ת"ב בתוכה, שם שם. ס"י ת"ס ה' עירובין וכל הסימנים שלאחריו מה' עירובין הם מבה"ג ה' עירובין. והרבה מאמרים העתיק ללשון הקודש והעירותי על כלם בהערות שלי. ס"י תפ"ד מכאן סמכו חכמים, הוא מבה"ג ה' קידוש והבדלה. ס"י תפ"ז ומאן דקדיש ומקמי דלימנעם אישתעי, הוא מבה"ג שם שם. וע"ין

(1) [ועתה זכינו לאורו ומגלגליו זכות ע"י] וכאז ה"ה החכם מהר"א מאיראם שהר"ל הוספת ותקנונים לסרע"ג ושם נמצא כל מה שהובא מה בסדור בסי' א' וב' וכן כל סי' ה' (שם ע' 8) (בסי' ו' (בב"י וזלצבורגר שם דרך ג' שורה ד'), כל סי' כ"ד (ע' 5 לדרך ז' ע"א), סי' ע' (רוש ע' 8), ע"ג (שם), ס"ס ע"ה ובשניה שורה וב' (שם ע' 7 לדרך סי' ע"ב) כל סי' ע"ו (שם), סי' ע"ז עד אות ג' (שם סוף ע' 7 ורוש ע' 8), כל סי' צ' (שם ע' 8), וע"י סי' ר"ה הערה 84. ורוש סי' תס"ח הוא בסרע"ג כ"י ע"א שורה י"ח וי"ט עם ההוספה שכתבו ע"י 12, וסי' תק"ה אות ב' ג' וד' הוא ג"כ מסרע"ג דף י"א ע"ב, וסי' תק"ן הוא בחוספה ע"י 17 סוף חכ"י].

שתיים לפניו כו', הוא מסרע'ג דף ה' ע"א, עיין בסדור שם הערה א' וב', וכל הלשון הוא מסרע'ג, וכן הלשון כי היכי דעברין בחרתין מתיבתא וכלל אספמא וכלל קהילות שבארץ אשכנז כולם זכורים לאלף טובות וברכות שכולם מלאים מצות ברימון ומעשריהם מעשים נאים וכו'. סי' י"ד וכדקרי איניש קיש מיבעי ליה לאספוקי בין כל תיבה ותיבה כו', הוא מסרע'ג דף ו' ע"א. סי' ט"ז ומבעי ליה לאספוקי כו', הוא מסרע'ג שם. סי' ט"ז כל הקורא ק"ש, סדור רע'ג שם. עוד שם וכשהוא קורא ק"ש אסור ברמיה כו', שם שם. סי' י"ז ולשוויה איניש לק"ש, שם שם. סי' י"ח תנא תנא קמי דר"י, שם שם. סי' י"ט וצריך להתין בזי"ן, שם שם. סי' כ' אסור להפסיק, הובא בסרע'ג דף ה' ע"ב. שם ואין להוסיף, שם שם. עוד שם ואסור לספר, שם שם. עוד שם ומיד צריך לעמוד, שם שם. סי' כ"א ומיבעי ליה למיסמך גאולה לחפילה, שם צד 6. סי' כ"ב ועומרים בחפילה, סרע'ג דף ו' ע"א. סי' כ"ג יכול מתפלל אדם כל היום, שם שם. סי' כ"ה ומאן דקאים לצלו"י, שם צד 7. סי' כ"ז ומיבעי ליה לאיניש למיכבד דוכתא לצלותא, שם שם. סי' כ"ז רב אבא כו', שם שם. סי' כ"ח ומיבעי ליה לבזוני כרעיה, שם שם. סי' ל"ה וכשמגיע ש"ץ למודים, הוא בסרע'ג דף י"א ע"א. סי' ל"ז אריב"ל כו', הוא דף י' ע"א. סי' ל"ז ולא מיבעי ליה לאיניש לאוסופי על סדר תפלה, הוא בסרע'ג דף ח' ע"ב. סי' ל"ח ובתר דמסיים צלותיה, הוא שם דף ט' ע"א. סי' ל"ט וצריך לספוע ג' פסיעות לאחריו, הוא שם דף ט' סוף ע"ב. סי' מ' תנו רבנן מנין שאומרים אבות, הוא דף ח' ע"ב. סי' מ"א ת"ר המשמיע קולו בתפילתו, הוא שם דף ט' ריש ע"ב. סי' מ"ב הרק בתפילתו, שם שם. סי' מ"ג ואסור ליה לאיניש כו', שם ט' ע"ב. סי' מ"ד וכדקאי ומצלי כו', שם שם. סי' מ"ז ומאן דמספיקא ליה, הוא מסרע'ג דף י"ח ע"א. סי' מ"ז ומאן דעייל כו', הוא שם דף י"ט ע"א. סי' נ"א ומאן דקאים בבי בנישחא, הוא שם דף ט"ז ע"ב. סי' נ"ב ותניא אין עונין לא אמן חטופה, שם שם. סי' נ"ג ושאלו מקמי רב נטרונאי גאון, הוא מסרע'ג דף י"א ע"א. סי' נ"ד ותו ששאלתם, שם שם. סי' נ"ה ותו שאלו מקמי רב נטרונאי, הוא מסרע'ג דף כ"ד ע"ב. סי' נ"ו אמר ליה אליהו לרב יהודה כו', הוא מסרע'ג דף נ"ג ע"ב. סי' נ"ח ת"ר המהלך בדרך, הוא מסרע'ג דף נ"ד ע"א. סי' ס' לא מיבעי ליה לאיניש כו', הוא ב"ד י"ד ע"ב. סי' ס"א ושאלו מקמי רב צמח ראש ישיבת גאון יעקב בשיבה היא סומבריתא כו', הוא בסרע'ג שם. סי' ס"ג וכשמבקש לאכול צריך ליטול ידיו, הוא ב"ד ט"ז ע"א. סי' ע"ה והשוטה מים בתוך סעודתו, הוא שם ט"ז סע"א ועיי"ש בהערה ב'. סי' ע"ט ומאן דאכיל כות מחייב לברוכי, שם דף ט"ז ע"ב. סי' ס' ולענין אצטרופי כו', שם שם. סי' צ"ב ומאן דעייל ואשכח איניש דברוך ריפחא, שם שם. סי' קכ"ח סדר תפלת המנחה, הוא בסרע'ג דף י"ז ע"ב. סי' קס"ד מי שבירך כו', הוא מסדור רע'ג צד 46. סי' קס"ה רב ספא כו', שם שם. סי' קס"ו הוא מסדור רע'ג דף ט"ז ע"ב, עיי"ש בסדור הערה א'. סי' ר"ח ערב יו"כ טובל אדם עצמו, שם שם בהוספת דברים, אולי היה כן לפניו בסרע'ג. שם שם ובסדר רב עמרם מצאתי, הוא בסדור רע'ג דף ט"ז ע"א ועיי"ש בסדור הערה ה'. סי' רי"ב ומברך שהחיינו, שם שם ועיי"ש בהערה ב'. סי' ר"כ ואעפ"י דאין מברלין על הפת

הוא מסרע"ג דף ס"ב ע"כ ועיין בסדור הערה ה'. גם מה שהביא וכן אמר הפעם אדונינו מאור עינינו מר רב צדוק ריש מתיבתא זכרנו לעד, כן הוא בסרע"ג שם. עיין הערה ו'. ס"י ש"י"ח הוא מס' רע"ג דף ל"ג, וכן והכי אמר רב [שר] שלום גאון הוא מסרע"ג שם. ס"י שכ"ח הוא מסדור רע"ג דף ל"ז ע"ב. ס"י של"ג הנודך את המנילה, הוא מסרע"ג דף ל"ז ע"א. ס"י של"ד ומנילה שאינה משורטטת, מסרע"ג דף ל"ז ע"ב, וכן והכי אמר רב נטרונאי ריש מתיבתא, הוא לשון רע"ג. ס"י תמ"ז ובסדר רב עמרם מצאתי בת"כ שחרית ומנחה כו', עיין שם הערה ג'. ס"י תכ"ט כשיכנס אדם על מטתו לישן, הוא מסרע"ג י"ט ע"א ע"ש בהערות. ס"י תל"ב מסורש בסדר רב עמרם, לפנינו בסרע"ג בסגנון אחר ע"ש בהערה ד'. ס"י תע"ג והמדליק נר לשבת צריך לברך כו', הוא בסרע"ג כ"ד ע"ב, ועיין תוס' שבת כ"ה ע"ב ד"ה חובה והביאו שם בשם רב עמרם המדליק נר בשבת מברך כו', וכן הביא ר"ת בס' הישר ס"י תרכ"ב דברי רע"ג. ס"י תע"ד ובלילי שבתות, הוא מסרע"ג שם וגם הסיום וכן עושין וכן מנהג, הוא לשון רע"ג שם. ס"י תע"ה ושאלו מקמי רב נטרונאי גאון, הוא מסרע"ג דף כ"ה, והובא בסור או"ח ס"י רל"ג, וגם הלשון וכן מנהג בישיבה שלנו ובבית רבינו שבבבל והכי אמר מר רב שלום גאון, הוא לשון רע"ג שם. ס"י תע"ח ואם טעה בשבת, הוא בסרע"ג כ"ה ע"ב. ס"י תע"ט ואם טעה יחיד כו', הוא מסרע"ג שם. ס"י ת"ס לאחר תפלת לחש כו' והכי אמר רב משה גאון, סרע"ג כ"ה ע"ב והובא בסמ"ג עשין בס"י י"ט בשם רע"ג. ס"י תפ"א ומקדשין על הדין כו', סרע"ג שם שם. גם יתר המאמרים שם לקוחים מן סרע"ג דף כ"ג. ס"י תפ"ב ולאחר שמקדשין בבית הכנסת כו', הוא מסרע"ג שם. ס"י תפ"ג ומיבעי ליה לאיניש למיקם כו', מסרע"ג שם. ס"י תפ"ה וטועם ממנו כדי רביעית, סרע"ג שם. ס"י תפ"ו ואם אין לו יין, מסרע"ג שם. עוד שם והכי אמר רב עמרם גאון, שם. ס"י תפ"ז ואסור לו לאדם, סרע"ג כ"ז ע"ב. ס"י תפ"ט וגשים ועבדים כו', סרע"ג שם. ס"י תצ"ו ולאחר שבירך על הכוס כו', סרע"ג שם. ס"י תצ"א וחייב לבצוע על שתי ככרות, סרע"ג שם. ס"י תצ"ב ושאלו מקמי רב נטרונאי, סרע"ג שם. ס"י תצ"ג ובשחרית של שבת כו', הוא מסרע"ג כ"ח ע"א. ס"י תצ"ד והולכין לביהכנסת, הוא בסרע"ג כ"ז ע"א. ס"י תצ"ה והכי אמר רב שלום גאון, סרע"ג כ"ח ע"א. ס"י תצ"ו וקורין בתורה כו', מסרע"ג כ"ה ע"ב. ס"י תצ"ז ותנן נמי כו', סרע"ג שם. ס"י תצ"ח וכי קרינן בסיפרא דאורייתא, סרע"ג שם. ס"י תצ"ט ושאלו מקמי רב נטרונאי גאון, מסרע"ג כ"ט ע"א. ס"י תק"ו והכי אמר רב נטרונאי גאון, סרע"ג שם. ס"י תק"א אמר רב חנן כו', שם שם. ס"י תק"ב וכך אמר רב נטרונאי גאון, סרע"ג שם. ס"י תק"ג והקורא בתורה כו', מסרע"ג כ"ט ע"ב. ס"י תק"ד רב שר שלום ריש מתיבתא כו', מסרע"ג י"א ע"א. ס"י תק"ז וכי האי שושילתא כו' כהנים נושאין כפיהם, סרע"ג י"א ע"ב. ס"י תק"ט וכד מהדר אסיה מצבורא, סרע"ג שם. ס"י תק"י ומאן רחוי חלמא כו', סרע"ג שם. ס"י תקמ"ז וצדקתך שאומרים במנחה בשבת, מסרע"ג ל' ע"א והובא בתוס' מנחות ל' ע"א ד"ה מכאן. ס"י תקי"ז ומיבעי ליה איגש לאגודי, מסרע"ג ל"א ע"א. ס"י תקי"ח וצריך להזכיר הבדלה בחונן הדעת, שם. ס"י תקי"ט אם טעה כו', שם. ס"י תקכ"א ומסדר כל התפלה, שם. ס"י תקכ"ב והכי שדר רב שלום גאון כו', שם. ס"י תקכ"ג ומביאין לו כוס כו', שם ל"א ע"ב. ס"י תקכ"ה

והכי אמר רב נטרונאי גאון במ"ש בבזרא מאורי האש מסתכלין בכפות ידיהם כו', מסרע"ג שם. ס"י תקב"ז ואע"פ שכתב בסדר"א בן הורקנס כו' מסרע"ג ל"ב ע"א ועיי"ש בהערה ו'. עוד שם דהכי אמר רב עמרם ריש מתיבתא אין סבדילין על הפת כל עיקר, סרע"ג שם. ס"י תקב"ז ר' יצחק אומר, סרע"ג שם ועיי"ן שם בהערה א'. ס"י תקכ"ט ואסור לו לאדם למעום קודם שיבדיל, מסרע"ג שם. ס"י תקל"ו והכי שדר רב נטרונאי גאון, סרע"ג שם. ס"י תקמ"א אלו ימים ששמענין בהם מן התורה, מסרע"ג ל"ד ע"א. ס"י תקמ"ב אמר ר' זעירא, מסרע"ג ל"ד ע"ב. ס"י תקמ"ג תיר עד מתי אוכל ושותה, סרע"ג שם. ס"י תקמ"ד אמר רב יהודה, סרע"ג שם. ס"י תקמ"ה והכי אמר רבינו נתן, סרע"ג ל"ה ע"ב. ס"י תקמ"ו תיר אדם שיש בידו עבירה, סרע"ג ל"ה ע"א. ס"י תקמ"ז תיר מעשה בר' אליעזר, סרע"ג ל"ה ע"א. ס"י תקמ"ח וכשמעבדין לפני התיבה, סרע"ג שם. ס"י תקמ"ט ושאלו מקמי מתיבתא, סרע"ג שם. ס"י תק"ן וכל תענית שנוזרין ציבור בין בשני בין בחמישי, סרע"ג ל"ה ע"ב ועיי"ש בהערה א'.

גם שאב הרבה מאמרים מהגאונים כמו שתראה בס"י תניד הובא ה' עשיית ציצית, וכל הסימן עד סופו העתיק מן תשובת רב נטרונאי גאון ז"ל, נדפס בס' תורתן של ראשונים ח"ב צד 21 (שה"ל ע"פ כתב יד הרי"י חיים מאיר הורוויץ ז"ל), וכן בסדרו ס"י תנ"ט הובא הלכות העומר, וכל הסימן עד סופו הוא לקוח מן הלכות קצובות דרב יהודא גאון, נדפס שם ע"פ כ"י בח"א צד 20, וכן תראה בסדרו ס"י ש' הובא וששאלתם לולב הגזול כו' כך ראינו כו', וזה נובע מתשובת הגאונים שערי תשובה ס"י ש"ג והובא שם בשם רב נטרונאי גאון ז"ל, ועיי"ן בסדרו שם הערה א'. עוד בס"י שיא הובא ולולב שיש בו הדסים כהילכתן כו', וזה הביא הרי"ף ג"אות דף ק"ב בשם רב פלמי גאון, עיי"ן בסדרו הערה א'. גם בס"י תקל"ז הובא ומצא בתשובות הגאונים סייע למורי צדק ר"ה וחולו של מועד שחלו להיות בשבת עד סופו המסיים וכן מנהג בשתי ישיבות, הוא לשון תשובות הגאונים והובא כל המאמר בשבלי הלקט ס"י קע"ה בשם תשובות הגאונים ע"ש. גם היה לפניו ספר אחד אשר נאספו בו מנהגות הגאונים ושם ממנו, כמו בס"י קע"ד הביא וכבר נחלקו גדולי הדור על מוספי ר"ה כו', ובעל שבלי הלקט סדר ר"ה ס"י ר"צ הביא כל זה וכתב ובמנהגות הגאונים זצ"ל מצאתי בלשון הוה כמו שהוא בסדרו וסיים ע"כ התשובה. גם הכתוב בסדרו ס"י קע"ז בענין והשיאו הביא בעל שבלי הלקט ס"י רס"ז (דף קל"ה) מצאתי במנהגות מנגצא והביא שם כל המאמר אשר הוא בסדרו. עוד בס"י שני"א הובא בסדרו ושמעתי שנחלקו במנגצא שני גדולי הדור ר' יצחק בר' יהודה ור' שמואל בר' דוד הלוי בענין הסמרה. ובעל שבלי הלקט ס"י ק"ץ הביא כל זה וכתב במעשה הגאונים מצאתי כמנגצא נחלקו שני גדולי הדור כו' כמו שהובא בסדרו. גם שאב מתשובת ר' יוסף טוב עלם כאשר הובא בסדרו ס"י קע"ב קע"ג. גם היו לפניו תשובות בשר על נבי נחלים. עיי"ן לעיל ס"י ה' בערך בשר על נבי נחלים. גם היו לפניו תשובות מר' שלמה בר' שמשון, עיי"ן לעיל בס"י ד'. גם היו לו לעינים דברי רבותיו רבינו יעקב בר' יקר, רבינו יצחק הלוי, ורבינו יצחק ב"ר יהודה עיי"ן לעיל ס"י ד' בערכם.

ז) תשובת רש"י שהשיב לשואליו.

במבוא לס' האורה סי' מ"א כתבתי: אם כי עיקר עבודתו של רש"י ז"ל היתה לבאר את התלמוד בבלי ולפרש את התניך, עבר גם בשדה הלכות להורות לתלמידים ולכל שואל מגדולי זמנו את ססקי דינים והדרך אשר ילכו בה. תשובותיו אשר השיב לשואליו בגופי הלכות, מהם אשר ערוכות ושמורות בספריו, גם בספרים שונים אשר הביאו תשובותיו, ומהם אשר נשארו לפלטה בכ"י הנמצאים באוצרות הספרים, וגם רבותיו שאלו את פיו להגיד להם את דעתו הרחבה, כמו שתראה בחופש מסמונים סי' י"ג שאלה לרש"י מן רבו רבינו יצחק הלוי בוורמשא, כותב לרש"י אין הדור יתום שאתה שריו בה, וכמוך ירבה בישראל, ויבטיחוהו כי שוקד הנהו לשאול את כל העוברים והשבים בוורמשא לשריש, ומהם להבא על שלומו וטובו ומה יעשה בו. ושם הבאתי רשימה מהמקומות אשר נמצאות התשובות.

וגם בסדור רש"י סי' נ"ט איתא והשיב רבי לא מצינו בכל התלמוד חיוב קדושה אלא חביבה היא לנו ואינה פחות מעשרה. ולזה כווננו חכמי התוס' מגילה כ"ג ע"ב ד"ה ואין שכתבו ותלמידי רש"י סירשו משמו דאפילו בשביל אחד שלא שמע יכולים הם לפרוס על שמע כו', וזה הובא גם ברא"ש מגילה פ"ג סי' ז' וע"ש בקרבן נתנאל וכן הביא זה בשם תלמידי רש"י בטור או"ח סי' ס"ט וע"ש בכ"י. סי' ס"ב וששאלתם וקרא זה אל זה ואמר ותשאני רוח, מה יש לקרות ולתרגם ומה טעם קבעום חכמים בסדר קדושה כו'. ואפשר שאף התשובה הזאת היא לר' צמח נאמן שהובא בס"י שלפניו.

סי' ק"ב ושאלנו לרבי הגפנה ונטל ידיו והוצרך לאכילה מיד, אם צריך ליטול פעם אחת לאכילה או לאו, והשיב לנו כו'. ובס' הפרדס סי' ס"ד הובא שאלו תלמידים לרבינו שלמה הגפנה כו', וגם בטור או"ח סי' קס"ה הביא שאלו לרש"י. עוד סי' ק"ג ושאלתי את רבי אם הוא מברך כשגפנה על נטילת ידים בכל פעם ופעם, והשיבני כו' (1). עוד סי' קע"ד ונשתלחו הדברים לרבינו נ"ע [בשבה"ל סי' ר"צ הובא ונשתלחו הדברים לרבינו שלמה נ"ע] ובה והכריע בדבריו האומר צריך להזכיר פסוקים של כל מוסף ומוסף כו', ואח"כ הובא והא לך תשובתו: אשר הזקיננו לתת לב על סדר מקראות מוספי יום הזכרון אשר הנהיג רבינו [הוא ר' יעקב בר יקר] לפני פטירתו להזכיר ובראשי חדשיכם, ולאחר פטירתו חלוקין על דבריו להחזיר הדבר ליושנו כו' ולא שמענו את דברי החולקין, ולא להכריע באתי, כי אני כדאי ליעשות סעוד לדברי הארי שן סלע ונבעות עולם, אך מעביר על משלחתו אשר הזקיננו להודיעו מה קבלתי מרבינו יעקב זצ"ל באותה שמועה אני משיבו כששמעתי לפניו. לא שמעתי מפי קדוש באותה שמועה בסדר המקראות כלום כו' ומשנאתי משם ושמעתי מפי צדיק ר' מאיר בר יצחק שמסדרן הנהגתי אני במקומי, ועתה שמעתי שהנהיג רבינו יצחק הלוי להזכיר את מוסף ראש חדש במקראותיו ורואה אני את דבריו, ולא כחולק על רבינו יעקב שלא הנהיג כן כי

(1) [אמנם משרת מרת"ה א"ז ס"ס ק"א נראה שהמשיב הוא ר' יעקב ב"ר יקר].

ידעתי מידתו בחר לו בגדולה מכולם והנהיג עצמו כאסקופה הגדרסת ושם עצמו שירי שיריים. ולא מלאו לבו לעשרת הראוי לו, לחדש דבר בדורו, ואם רבינו יצחק שם דברים על לבו, ופיזר בשעת המכנסין, אומר אני מקום הניחו לו אבותיו להתגדר בו, ועל שניהם אני קורא ועמך כלם צדיקים, ואת אשר עם לבני אני משיב כי דבריו נכוחים למבין, ואם באת לפרוש מהם כפרוש מן החיים בו, ובסוף חתם שלמה בר יצחק, וכעל אור זרוע ח"ב ה' עירובין ס' ק"ס (דף ל"ח ע"ב) הביא כל זה הכתוב בסדר עד סופו וכתב ועל זה השיבו רבינו שלמה וה"ר מאיר חתנו בתשובה המתחלת אור נוגה. עוד ס' רכ"ז ועל היקף של כל ימות החג נשאל רבינו נ"ע וכך השיב בו, הובא גם באו"צ ח"ב ס' שש"ז (ס"ט ע"א) ומתחלת וזו תשובת רש"י וכסוף חתום שלמה בר יצחק. ס' שש"ז וששאלתם בנר חנוכה בו, וחתום יצחק ב"ר יהודה ואיננה מרש"י עצמו. עוד ס' שש"ה ושאלה לרבי אם איפשר שתתענה למחר ותאכל היום ואמר רבי כו⁽¹⁾. עוד ס' שע"א שאלו את רבי אם מותר ללוש קמה בכיצים בססח בו, ולא אמר רבי בדבר לא איסור ולא היתר בו, והובא בשב"ה"ל ס' רי"ד בשם הלכות ססח של רבינו שלמה. עוד ס' שע"ג ועל התרומה אודיעך בו, הובא גם במח"ז ס' ל"ד ומתחיל תשובת רש"י ועל התרומה אודיעך והובא גם באיסור והיתר כ"י ס' כ"ב ובהאורה ח"ב ס' ל"ח וכן נמצא בסדרס ס' קל"א. עוד ס' שע"ז שאלו את רבי ישראל וגוי שיש להם חגור בשתופות מהו לוטר לו [ישראל] מול אתה שבוע של ססח ואני אטול אחר כך כנגדך, ואמר רבי בו. הובא גם בשב"ה"ל ס' רש"י בשם ה' ססח של רבינו שלמה, והובא בהאורה ח"ב ס' מ"א ובמור או"ח ס' ת"ג. ס' תק"ט בסדר ר"ח, נהגו העם לברך בריח לקרוא את ההלל אבל רבינו תהא נשמתו בצרור החיים אינו מברך עליו, והילך תשובתו: ששאלתם יחיד שקרא את ההלל בימים שאינם מייח ימים של חורה, אם חובה על הציבור לברך יברך גם היחיד, אבל אני איני מברך עליו בו. וכן הובא במח"ז ס' רכ"ז צד 192. בס' תקפ"ב נמצא שאלה לרש"י ותשובתו אם אבילים מן המנין ובסוף חתם שלמה ב"ר יצחק והובאה גם במח"ז צד 249. ס' תקפ"ג נשאל מרבינו שלמה על כנף עוף שנשבר, ואמר בו. ס' תקצ"ב וששאלתם מהו לבשל הכבד לבדה בקדירה חדשה בו. עוד שם ס' תקצ"ג וששאלתם תרנגולת שנשבשלה ונמצא בה כבד שלה פחות מכזית בו. ס' תרכ"ב על החנוני ששאלת. ס' תרכ"ג וששאלתם ישראל שהשכיר פועלים קודם הרגל בו. ס' תרכ"ד וששאלתם מהו לשכור גוים לכתחילה במועד בו. ס' תרכ"ה וששאלתם מהו לאגוד ולפזות חביות בחולו של מועד. ס' תרכ"ז וששאלת מהו להתחיל בקיבולת ענבים בדרסתן לנת בחולו של מועד בו. ס' תרכ"ז וששאלתם מהו לילך אצל גוי המביא ביו"ט עשבים וליטול ממנו אגודות עשב לבהמה בו. הבאתי במבוא לס' האורה צד 154. ואף כי בכ"י ב' הובאים סתם אבל בכ"י א' חתום בסופם יצחק בר יהודה⁽²⁾. (הוא רבו של רש"י ז"ל).

(1) [ועי' שם בהערה ב' שכן הובא בארחות חיים ח"א ה' מגילה ופורים ס' כ"ו דף ק"כ ע"ב] בשם תשובת שאלה אל הר"ש ז"ל.

(2) [ע' מה שכתבתי בס' תרכ"א הערה א', בס' תרכ"ד הערה א' וג', בס' תרכ"ה הערה א' ובס' תר"ל הערה א'].
הערה